

Abant Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Abant Social Sciences

2024, 24(3): 911-934, doi: 10.11616/asbi.1516315

Keşif ve Merakın İzinde: Richard Francis Burton'un Mescid-i Nebevî Macerası

In Pursuit of Discovery and Curiosity: Richard Francis Burton's Al-Masjid an-Nabawi Adventure

Muhsin ÖNAL¹

Geliş Tarihi (Received): 15.07.2024

Kabul Tarihi (Accepted): 07.10.2024

Yayın Tarihi (Published): 30.11.2024

Öz: Mescid-i Nebevî, İslam inancının en önemli kutsal mekânlarından birisidir. Bizzat İslam Peygamber'i tarafından inşa edilmiş olması ve Peygamber'in kabrinin bu mescitte bulunması, onu gerek manevi gerekse de maddi anlamda kutsal ve değerli kılmıştır. Bu önemli özelliğinin yanı sıra, mimari yapısı, mihrap ve revakları, giriş kapıları, geniş avlusu, yeşil kubbesi, İslam toplumunda mescide karşı derin bir manevi ve tarihi bağın oluşması sonucunu doğurmuştur. Müslümanların nazarında son derece önem arz eden bu hususlar, Batıların mescide yönelik ilgisini de ziyadesiyle arttırmıştır. Bu çalışmada da bu ilgiye dair bir örneklem olarak, İngiliz kâşif Richard Francis Burton'un Mescid-i Nebevî hakkındaki kanaatlerinin izi sürülmek istenmiştir. Bu doğrultuda, makalede oryantalist yazarın mescit hakkındaki çıkarımları değerlendirilmiş, batılı bir zihnin Müslümanların varlık sebebi olarak kabul edilebilecek kutsal bir mekân hakkındaki izlenimlerinin peşine düşülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Medine, Mescid-i Nebevî, Dini Sembol, Hz. Muhammed, 19. Yüzyıl.

&

Abstract: Masjid an-Nabawi is one of the most important holy places of the Islamic faith. The fact that it was built by the Prophet of Islam and that the prophet's grave is located in this mosque makes it sacred and valuable both spiritually and materially. In addition to this important feature, its architectural structure, mihrab and porticoes, entrance doors, spacious courtyard, and green dome have resulted in the formation of a deep spiritual and historical bond towards the mosque in the Islamic society. These aspects which are extremely important in the eyes of Muslims, have greatly increased the interest of Westerners towards the mosque. In this study, an example of this interest is sought by tracing the opinions of the British explorer Richard Francis Burton about the Masjid an-Nabawi. In this regard, in the article, the orientalist author's arguments about the masjid are evaluated, and the impressions of a western mind about a sacred place that can be considered as the raison d'être of Muslims are pursued.

Keywords: Madinah, Masjid an-Nabawi, Religious Symbol, Prophet Muhammad, 19th Century.

Atıf/Cite as: Önal, M. (2024). Keşif ve Merakın İzinde: Richard Francis Burton'un Mescid-i Nebevî Macerası. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(3), 911-934. doi: 10.11616/asbi.1516315

İntihal-Plagiarism/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

¹ Doç. Dr., Muhsin Önal, Yalova Üniversitesi, muhsinmengusoglu@hotmail.com. (Sorumlu Yazar)

1. Giriş

Dini inançların tamamı için simgesel yani sembol olma özelliği taşıyan faktörler son derece önem arz etmektedir. Bu faktörleri önemli kılan saiklerin neler olduğu hususunda ise herhangi bir mutabakat söz konusu değildir. Kimilerine göre, hangi dine mensup olurlarsa olsunlar, kişilerin bu faktörleri sembolleştirip hayatlarının merkezine yerleştirmelerindeki temel unsur, psikolojik yahut toplumsal etmenlerdir. Bu bakış açısına göre, dini kavramları temsil eden semboller, birçok psikososyal süreç üzerinde önemli bir etkiye sahiptir (Remington vd., 2005: 1203). Bu görüşü savunanlar, sembollerin dini inançlar için vasıta rolü üstlendiklerini, dolayısıyla sadece araçsal bir işleyişe sahip olduklarını, daha doğru bir ifadeyle fonksiyonel bir özellik barındırmadıklarını iddia etmişlerdir. Diğer bir grup araştırmacı ise, doğrudan din kavramını, insanlar arasında güçlü, yaygın ve uzun süreli duygular ve motivasyonlar oluşturmak için hareket eden semboller sistemi olarak tanımlamaktadır (Geertz, 1973: 90). Bu kanaati paylaşanlar için semboller dini inançların merkezinde yer almakta ve onları şekillendirmektedir.

Her ne sebeple dini inançların ekseninde bulunurlarsa bulunsunlar sembollerin son derece kadim bir kavramsal geçmişe sahip oldukları bilinmektedir. Bu tarihsel zeminin, insanın varlığıyla eş değer bir çizgide evrildiği bile ifade edilebilir. Nitekim herhangi bir varlık veya unsura kutsal bir değer kazandırılarak sembol haline dönüştürülebilmesi için insana ihtiyaç vardır. Dolayısıyla sembollerin, iletişim alanının dini boyutlarını teşkil ettikleri söylenebilir. Ayrıca sembollerin taşıdıkları farklı anlamlar, dünya görüşü ve öz benlik farkındalığı ile ortaya çıkmaktadır (Ostashchuk, 2017: 88). Bunun yanı sıra dini sembollerin, inanç sahiplerinin farklı duyu ve hislerine hitap ederek, anlam kazandıklarını da belirtmekte yarar vardır. Mesela bir çan yahut ezan sesi ile işitme duyusuna hitap edebilecek dini semboller, hilal, haç, sarık, cübbe gibi simgelerle görsel tatminin sağlanmasına kapı aralarlar. Söz konusu semboller bazen de kavramsal bir anlam taşırlar ve manevi duyguları tatmin ederler. Bu duruma örnek olarak vecit, takva, günah çıkarma gibi hususlar gösterilebilir (Gülmez ve Pattabanoğlu, 2020: 253). Bütün bu izahattan sonra, insanı farklı yönleriyle ve son derece geniş bir perspektiften kuşatan sembollerin, dini inançlar için zaruri ihtiyaçlar oldukları söylenebilir (Northbourne, 2003: 15).

Bununla birlikte tanımlı bir evrene sahip dini sembollerin, ilk ve temel karakteristiği imgesel nitelikleridir. Bu, sembole yönelik tutumun bizzat sembole değil, sembolde simgelenen unsura yönelmesi demektir. Dini sembolün ikinci özelliği algılanabilir olmasıdır. Böylelikle özünde görünmez, ideal veya aşkın olan herhangi bir şey, sembolde algılanabilir hale gelmiş ve bu şekilde nesnellik kazanmıştır. Dini sembolün üçüncü karakteristiği ise doğuştan gelen gücüdür. Bu özelliği sembolün içinde kendiliğinden içkin bir güce sahip olduğu ve bu yönüyle de işaretten² ayrıldığına vurgu yapar. Dini sembollerin son bir özelliği daha vardır ki o da kendiliğinden kabul edilebilirliktir. Sembolün toplumsal bir kökene sahip olması ve toplum tarafından desteklenmesi bu gerçeği ortaya koyar (Tillich, 1958: 3-4).

Yukarıdaki bilgiler ışığında değerlendirildiğinde tanımlı bir evrene sahip olmakla birlikte hem işitsel hem görsel hem de kavramsal özelliklere haiz dini sembollerin en dikkat çekicilerinden birisi de mekânlardır. Mekânların sembolleştirilmelerinde temel saik kutsal kabul edilmeleridir. Üstelik bu durum çok tanrılı dinler kadar, semavî dinler için de geçerlidir. Kuşkusuz semavî dinler deyince İslam inancı da akla gelmelidir. Mekân bağlamında değerlendirildiğinde Müslümanlar için Mekke merkezi bir sembol işlevi görmektedir. Mekke'yi sembolleştiren husus, Allah'ın evi olarak kabul edilen Kâbe'nin burada bulunmasıdır. İslam dini açısından merkezi bir sembol işlevi gören ve neredeyse Mekke kadar önem arz eden ikinci bir mekân daha vardır ki o da Medine'dir. Medine'yi sembolleştiren husus ise cemaat ruhu ve bilincini Müslümanların zihninde iyice yerleştirmeyi amaçlayan, İslam dünyasının en önemli mescitlerinden birisinin bu kadim kentte inşa edilmiş olmasıdır. Ayrıca Kâbe ve çevresi İslam dini açısından kutsal bölge olarak kabul edilmekte ve bu özelliğini doğrudan ilahi kaynaktan almaktadır. Medine'deki mescidin popüleritesi ise Müslüman dünyanın peygamber sevgisi ve onun hatrasına sahip çıkma mücadelesi sonucu oluşmuştur. Bu iki mekânın, Müslümanların İslam inancına yönelik sevgi ve

² İşaretin özü işaret etmekle sınırlıyken, sembol, kendisi olmayan şeyin salt bir göstergesi olmadığını kanıtlar. İşarete zıt olarak, sembol, gerçekliğin kendini yansıtan, kendi başına yeterli bir tezahürüdür. İşaretlere zıt olarak semboller, keyfi bir biçimde ortaya çıkmazlar. Bunlar bireyin hayal gücünün ürünleri değildir. Semboller, yaşamın ve kolektif bilincin ürünleridir. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Alp, 2010: 1-3; Ducasse, 1939: 41-52).

hürmetlerini simgeledikleri söylenebilir. Gerek Kâbe gerekse de Mescid-i Nebevî'de bulunmak, dini duyguların tatminiyle birlikte, en çok değer verilene yani Allah'a duyulan özlemi de karşılamaktadır. Dolayısıyla bu ziyaretler derin bir psikolojik bakış açısından değerlendirildiğinde, ruhsal denge oluşturmak için son derece önemli faktörler olarak görülmelidir (Hjarpe, 1979: 38).

Bu makalede de böylesine kritik öneme haiz ve uhrevi olduğu kadar dünyevi duyguların tatmininde de önemli bir işleve sahip olup, dini açıdan sembol haline dönüştürülmüş mekânlardan birisine, Mescid-i Nebevî'nin hikâyesine yer verilmiştir. Bu hikâyeye, bildik aktarımlardan farklı olarak daha önce üzerinde fazla durulmamış bir bakış açısından, Batılı bir yazar, kâşif ve coğrafyacının gözüyle aktarılmaya çalışılmıştır. Bahse konu olan kişi Richard Francis Burton'dur. Oryantalist düşüncenin en temel figürlerinden birisi olan Burton, 1821 yılında İngiltere'nin Devon kentinde doğmuştur (Brodie, 2023: par. 1). Kâşif, coğrafya uzmanı ve yazarlık vasıflarının yanı sıra, çevirmen, asker, diplomat ve haritacı olarak da tanınan Burton, inanılmaz cesaret dolu bir yaşam sürmüş ve bu maceralarını onlarca kitap ve makalede kaydetmiştir (Theroux, 2020: par. 3). Oryantalizmin en somut ve belirgin temsilleri olarak kabul gören bu çalışmalar, ona büyük bir şöhret kazandırmıştır. Üstelik bu şöhret, Batı dünyası ile sınırlı kalmamış, İslam coğrafyasına kadar uzanmıştır. Burton'un en çok dikkat çeken eseri, bu makalenin de temel dinamiğini teşkil eden "*Personal Narrative of a Pilgrimage to Al-Madinah and Meccah*" adlı kitabıdır (Bilge, 1992: 462). 1893 yılında basılan eserin oryantalizm tarihi açısından değerlendirildiğinde en belirgin özelliği Batılı bir perspektiften Doğu'yu yorumlamasıdır. Medine özelinde değerlendirildiğinde bu daha önce şahit olunmamış bir durumdur. İlk kez bir Batılı yazar böylesine zengin ve güçlü tasvirlerle İslam dünyasının manevi değeri son derece yüksek beldelerinden birisini yorumlama imkânı elde etmiştir. Bu bağlamda yazar, Doğu'yu egzotik ve mistik bir yer olarak tasvir ederken, aynı zamanda Batılı normlarla eleştirel bir bakış açısı geliştirmiştir. Söz konusu eser aynı zamanda dönemin sosyal ve politik meselelerine de ışık tutmaktadır. Dolayısıyla Doğu ile Batı arasındaki ilişkileri, kolonyalizmin etkilerini ve kültürel etkileşimi irdeleyerek, tarihsel bağlamda önemli bir perspektif sunmaktadır. Burton'un izlenimlerinin İslam'ın ruhsal ve kültürel boyutlarını derinlemesine anlamaya yönelik bir çaba içermesi oryantalizmin genel karakteristiğini yansıtan bir durum olarak dikkatleri çekmektedir (Omer, 2021: 7-33).

Diğer taraftan Burton'un eserindeki imgeler, genellikle geleneksel ve dini unsurlarla doludur. Mekke ve Medine'nin tasvirleri, yalnızca fiziksel mekanların ötesinde, ruhsal ve kültürel anlamlar taşırlar. Bu imgeler, okuyucuya Doğu'nun derinliklerine dair bir kapı açarken, aynı zamanda Batı'nın Doğu'ya dair romantize edilmiş bakış açısını da yansıtır. Mekke ve Medine gibi kutsal şehirlerin tasvirleri fiziksel bir mekân olmanın ötesinde, dini ve kültürel bir anlam taşıyan imgeler olarak ortaya çıkar. Bu bağlamda, imgeler hem bireysel hem de toplumsal anlamda büyük bir yük taşır ve okuyucu üzerinde etkili bir izlenim bırakır.

Bununla birlikte Burton, İslam'ın kutsal beldelerine yönelik ziyaretler üzerine yazdığı iki ciltlik bu kitapta, Müslüman gibi hareket ederek, kimi zaman bir Acem gibi davranmış, kimi zaman ise Sünnî³ bir şeyh, doktor, sihirbaz yahut sufi (derviş) kılığına girip gizlenerek, karakterleri, gelenekleri, davranış kalıplarını ve fiziksel çevreyi betimlemiştir. Kitap, Arap yaşamı, inançları, adetleri ve ahlakıyla ilgili adeta bir hazine niteliğindedir. Aynı zamanda dini törenlerin, camilerin yani ibadethanelerin vb. detaylı tasviriyle, farklı türden etnografik, ekonomik ve coğrafi bilgiler içerir (Omer, 2021: 9). Belirli bir hedef doğrultusunda Müslümanların kutsal topraklarını ziyaret eden ilk İngiliz olarak kabul görmesi⁴, İslam tarihi, inancı ve töresine yönelik ilgisi, Burton'un yolculuğuna dair izlenimlerini aktardığı bu çalışmasını, İngiliz edebiyatının klasik ve başucu eserlerinden birisi haline getirmiştir (Sayce, 1921: 283).

Bütün bu özelliklerine ve Batı'da kazandığı büyük itibara rağmen Burton'un eserinin sahip olduğu şöhreti ne derece hak ettiği mevzu bugün fazlasıyla tartışılmaktadır (Omer, 2021: 7-33; Schulze, 2014: 224-238). Başlangıçta büyük ses getiren, sonrasında ise daha mutedil bir bakış açısıyla değerlendirilmeye tabi tutulan

³ Burton'un Hintli kılığında hareket ettiğini iddia edenler de bulunmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Bilge, 1992: 462).

⁴ Aslında Burton'dan önce de Müslümanların kutsal topraklarını ziyaret eden Avrupalılar bulunmaktadır. Hatta bu ziyaretlerin tarihi 16. yüzyılın ilk çeyreğine kadar uzanmaktadır. Söz konusu ziyaretler için bkz. (Gemici, 2019: 34-44; Schulze, 2014: 228-230).

bu eser, sadece bu yönüyle bile üzerinde durulması gereken bir çalışma hüviyetindedir. Bu makalede de yazıldığı günden bugüne uzanan tarih çizgisinde popülaritesini giderek daha fazla yitirmeye başlayan Burton'un kutsal beldelelere yönelik seyahatine dair izlenimlerine dayanarak kaleme aldığı eserin Mescid-i Nebevî ile ilgili kısmı kritik edilmeye çalışılmıştır. Burton'un neredeyse ikinci ile akşam vakitleri arasına sıkıştırdığı bu ziyaretin okuyuculara aktarılmasıyla, uzun vadeli araştırmalara kapı aralanacak ve konuyla ilgili daha teferruatlı çalışmalar yürütecek araştırmacılara bir tür rehberlik yapılmış olacaktır.

2. Müminin Kalp Durağı: Kutlu Mabet Mescid-i Nebevî

İslam inancına göre mescitler huzur kapılarıdır. Zira mabet olmalarının yanı sıra, Müslümanlar için adeta terapi merkezi görevi görmektelerdir. Ayrıca mescitler insanların doğrudan, herhangi bir aracı yani vasıta kullanmadan Tanrı'ya yakardıkları, kendilerini yarattığına iman ettikleri o yüce varlığa ibadet ve dualarıyla borçlarını ödedikleri sembol mekânlardır (Daryal, 1969: 25). Bu yakarış ve ibadetler tekil bir şekilde gerçekleştirilebileceği gibi, çoğul yani cemaat ruhuyla da tatbik edilebilmektedir. Bu bağlamda değerlendirildiğinde mescitlerin, toplumsallaşma, bir arada hareket etme, yardımlaşma duygularını arttırma ve dayanışma bilincini harekete geçirme gibi fonksiyonlar icra ettiği sonucuna da varılabilecektir (Dağcı ve Dağcı, 2018: 99). Üstelik mescit ziyaretiyle başlayan ve sonrasında ihtiyari yahut gayriihtiyari bir biçimde hâsıl olan bu birliktelik yani bir arada hareket etme şuuru, bizzat Allah ve elçisi Hz. Muhammed tarafından da şiddetle tavsiye edilmektedir (Köklü, 2017: 163-170; Sancaklı, 2018: 4-8).

Bütün bu tavsiyeler Müslümanları mescitlerde buluşmaya teşvik ve sevk etmiştir. Burton'un Mescid-i Nebevî ziyareti de bu teşviğin etkisi neticesinde, evine misafir olduğu yerli bir Müslümanın kendisine eşlik etmesiyle gerçekleşmiştir. Ziyaretten önce abdestler alınmış, dış çubuklarıyla⁵ dişler temizlenmiş, Elçi'nin yani İslam Peygamber'inin çok sevdiği beyaz elbiseler giyilmiştir (Burton, 1893: 304). Kuşkusuz bütün bu hazırlıklar, Peygamber'in uygulamalarına dayandığı iddia edilen rivayetler esas alınarak geleneksel bir hâl almış dinamikler üzerinden şekillenmiştir. İslam inancı bağlamında değerlendirildiğinde ziyaret adabı olarak tanımlanabilecek bütün bu hazırlık sürecinin, temelde maddi ve manevi temizlik üzerine bina edildiği ve burada Burton'un sınırlarını çizdiğinden çok daha geniş bir kapsamı bulunduğu da unutulmamalıdır (Atasağun, 2006: 55-58).

Hazırlık süreci kadar ziyaretin kendisi de derin anlamlar taşımaktadır. Üstelik bu ziyaret Mescid-i Nebevî'ye gerçekleşecekse ciddiyet ve ehemmiyet daha da artmaktadır. Aslında Burton da bu durumun farkındadır. Çünkü o, Mescid-i Nebevî veya Elçi Mescidinin, İslam inancının iki temel mabedinden birisi olduğunu söylemektedir. Onun ifadesiyle bir sıralamaya tabi tutulacak olursa bu mescit, İslam inancı açısından dünyanın en saygıdeğer ve kutsal üç ibadethanesinden de ikincisidir. Birincisi, Hz. İbrahim ile ilişkilendirilen Mekke'deki Mescid-i Haram, üçüncüsü ise Hz. Süleyman'ın mabedi olarak kabul gören Kudüs'teki Mescid-i Aksa'dır. Burton'un Mescid-i Nebevî ziyaretinin Müslümanlar için hayati bir önem arz ettiğini delillendirmek için doğrudan Hz. Muhammed'e atıfta bulunması da son derece dikkat çekicidir. Nitekim İslam Peygamber'i bir hadisinde veya kendisine mal edilen bir darbimeselde⁶, Mescid-i Haram hariç tutulursa, kendi mescidinde kılınan bir rekât namazın diğer ibadethanelerdeki bin rekât namazdan daha hayırlı olduğunu iddia etmektedir. Dolayısıyla ziyaretçinin vazifesi, Medine'de kaldığı süre boyunca günde beş vakit mescide giderek namaz kılmak, gününü Kur'an okuyarak, geceyi ise mümkünse ibadet ve huşu ile geçirmektir (Burton, 1893: 304-305).

Burton'un burada önem sırasına göre adlarını zikrettiği mescitlerin, Müslüman dünya için taşıdığı değer ve bu sıralamanın ne derece doğru olduğu bilgisi bir yana, İslam alimlerinin bir kısmı Tevbe Suresinin 108.

⁵ Burada dış çubuğundan kasıt misvaktr. Dış temizliğinde hayli etkili olduğu ve ilk kez Babilliler zamanında MÖ 3500'lü yıllarda kullanılmaya başlandığı rivayet edilen misvakın İslam Peygamber'i tarafından da tercih edilmesi neticesinde, İslam alimlerinin bir kısmı, bu dal parçasının kullanımını sünnetten de öte bir konuma oturtarak neredeyse farz hükmünde görmüşlerdir. Misvakın ilk kez ne zaman kullanıldığı hakkında bakınız (Husain ve Khan, 2015: 152). Ayrıca misvak kullanımının hükmü konusundaki tartışmalar için bkz. (Önal, 2020: 57-58; Yıldırım, 2020: 8-15).

⁶ Burton burada bir bilgi yanlışına düşerek Hz. Peygamber'e isnat edilen sözleri darbimesel olarak nitelendirmiştir. Hâlbuki konumuz bağlamında değerlendirildiğinde darbimesel daha çok Arap atasözleri için kullanılmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Durmuş, 2004: 293-297).

ayetini⁷ delil göstererek, kutsal ibadethanelere bir dördüncüsünü daha eklemektelerdir ki bu da Kubâ Mescididir⁸ (Güç, 1993: 272). Ancak ayette söz konusu edilen takva temeli üzerine kurulmuş mescidin, Mescid-i Nebevî olduğunu düşünen alimler de bulunmaktadır (Yaşar, 2023: 144-150). Diğer taraftan Burton'un Mescid-i Nebevî'de kılınan namazların fazileti hakkında zikrettiği hadis, gerçekleştireceği ziyaretin ehemmiyetinin ne derece farkında olduğunu ortaya koyması açısından son derece mühimdir.

Burton'un farkında olduğu bir diğer husus da hac ibadeti ile Mescid-i Nebevî ziyaretlerini birbirlerinden ayırmış olmasıdır. Onun ifadesiyle İslam inancında hacı olmak Kur'an'ın emri gereği her Müslümana hayatında bir kez farz kılınmış iken⁹, Mescid-i Nebevî'de bulunmak sadece faziletli ve övülmeye değer bir davranış olarak kabul edilmektedir. Ayrıca Elçi'nin kabrinde tavaf yani Mekke'de Allah'ın evinin etrafında dönme eyleminin bir benzerine kesinlikle şahit olunmamaktadır. Dolayısıyla burayı ihram yani hac elbisesiyle ziyaret etmenin bir manası olmadığı gibi, bu durum hoş da karşılanmaz (Burton, 1893: 305). Burton'un, hac ibadeti için Medine'nin, daha doğru bir tabirle Mescid-i Nebevî'nin ziyaret edilmesine gerek olmadığı yönündeki tespiti son derece yerindedir. Ancak Müslümanlar geçmişten bugüne peygamberlerine duydukları hürmet ve sevgi gereği hac dönemlerinde umumiyetle Medine'ye de uğrayarak, Hz. Muhammed'in kabrini ziyaret etmeyi kendilerine görev addetmişlerdir.¹⁰ Burton'un temas ettiği bir diğer husus da tam olarak bu durumla yani Hz. Muhammed'in kabrine yönelik ziyaretin tanımlanmasıyla ilgilidir. O, bu konuya kapı aralarken İmam Malik'in kanaatlerini göz önüne alarak hareket etmiştir. İddia edildiği üzere İmam Malik, Müslümanların "Elçi'nin kabrini ziyaret ettim" şeklinde bir ifade kullanmalarını doğru bulmamış, bunun yerine "Elçi'yi ziyaret ettim" demenin uygun olduğunu beyan etmiştir (Burton, 1893: 305). Aslında bütün bu tartışma, İslam Peygamber'inin mezarında diri olup olmadığı yönündeki ihtilaflardan kaynaklanmaktadır. Nitekim aralarında Buhari ve Müslim'in de bulunduğu bazı hadis kaynakları, Hz. Muhammed'in gerek bedenlen gerekse de ruhen hâlâ canlı olduğunu iddia eden rivayetler aktarmışlardır. Dolayısıyla Mescid-i Nebevî'de Hz. Muhammed'in kabri değil, bizatihi kendisi ziyaret edilmektedir (Aydın, 2019: 44-45). Bir diğer grup İslam alimi ise meseleyi farklı bir cihetten değerlendirerek, Hz. Peygamber'in mezarı da dahil olmak üzere kabir ziyaretlerinin caiz olmadığını iddia etmiştir. Bu görüşü savunanlar arasında adı en çok öne çıkan İbn Teymiyye'dir¹¹ (İğde, 2022: 775-777).

Kabir ziyaretleri konusundaki ihtilaflar bir yana, bu hususla ilgili olarak Müslüman dünyanın umumiyetle lehte tavır aldığı bilinmektedir. Zira İslam inancına göre zaman zaman mezarlıklarda bulunmak, dünyevi hayatın bir oyun ve kurgudan ibaret olduğunu hatırlatarak, ebedi hayata yönelik inançları kuvvetlendirmektedir (Garnett, 1909: 249-250). Burada temel sorun kabir ziyaretlerinin adabıyla ilgilidir. Üstelik ziyaret edilen İslam inancının Peygamber'inin kabri olunca durum daha da vahim bir hâl alabilmektedir. Zira kimi ziyaretçiler, Peygamber'in mezarını öpmek, ona dokunmak ya da göğsünü mezara bastırmak için adeta birbirleriyle yarış içerisine girebilmektedir. Ayrıca mezarın etrafında biriken toz ve toprakla yüzünü ovalayanlara, kabre dönerek secde edenlere sıklıkla rastlanabilmektedir. Bütün bu davranışları kâfirlik addedenler olduğu gibi, mazur görüp samimiyetin ifadesi kabul edenler de bulunabilmektedir (Burton, 1893: 305-306).

⁷ Söz konusu ayet mealen şu şekildedir: "O mescit içinde sen kesinlikle namaza durma. Ta ilk gününde temeli takva üzerine kurulan mescit elbette içinde namaz kılmana daha layıktır. Onun içinde günahlarından arınmayı seven kişiler vardır. Allah da arınmış, ak pak olmuş olanları sever".

⁸ Mescid-i Nebevî'ye yaklaşık dört kilometre mesafede bulunan ve Hz. Muhammed'in Hicret yolculuğu esnasında bir süre konakladığı Kubâ'da inşa edilen bu mescit, Müslümanların özgürce ve herhangi bir baskıya maruz kalmadan ibadetlerini gerçekleştirebildikleri ilk mabet olma özelliğine haizdir. Mescit hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. (Algül, 2004: 279-280).

⁹ Burton hac ibadetinin Müslümanların tamamına farz kıldığını ifade ederken eksik bir bilgilendirmede bulunmuş ve Âl-i İmrân suresinde de buyrulduğu üzere bu ibadeti gerçekleştirmeye gücü yetmeyenlerin herhangi bir yükümlülüğü bulunmadığı gerçeğini göz ardı etmiştir. Hac ibadetinin fihhi hükümleri ve kimlere farz kıldığını konusunda bkz. (Öğüt, 1996: 389-397).

¹⁰ İslam alimlerinin yaygın kanaatine göre hac ibadeti, Hz. Muhammed Medine'deyken nazil olan ayetlerle farz kılınmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Polatoğlu, 2023: 430).

¹¹ İmam Malik ve İbn Teymiyye'nin kanaatleri başta olmak üzere kabir ziyaretleri konusunda İslam alimleri arasında yaşanan ihtilaflar ve konuyla ilgili rivayetler hakkında bkz. (Örenç, 2014a: 209-216).

Peygamber'in kabrine yönelik bu abartılı sevgi ve saygı gösterileri, kimi İslam alimlerinin Mescid-i Nebevî'yi Kâbe'ye ev sahipliği yapan Mescid-i Haram'dan daha faziletli kabul etmeleri sonucunu doğurmuştur. Bu konuda özellikle İmam Malik'in önemli bir figür olduğu bilinmektedir (Öreñç, 2014b: 73). Aslında Burton da bu durumun farkındadır. Onun iddiasıyla Ortodoks bir yol tutturmuş olan Maliki mezhebine göre, Peygamber'in türbesinin kutsiyeti ve buradan elde edilecek dini kazançlar nedeniyle Medine, Mekke'den daha saygın ve itibarlı bir konuma sahiptir (Burton, 1893: 306). Elbette ki bu, umumun görüşü değildir. Müslümanlar ağırlıklı olarak tersi bir kanaate sahiplerdir. Benzer bir rekabet, iki simge figürün, Kâbe ve Peygamber'in kabrini bağrına basmış Mekke ve Medine şehirleri konusunda da yaşanmaktadır. Hatta bu konudaki ihtilaflar daha belirgin bir biçimde hissedilmektedir. Nitekim Burton da bu durumun farkındadır. Onun ifadesiyle Müslümanlar arasında Kâbe'nin dünyanın tamamından daha değerli ve üstün olduğuna dair genel bir mutabakat söz konusudur. Ama benzer bir durum kentin kendisi yani Mekke için geçerli değildir. Zira Mekkeliler, Medineliler üzerinde sınırsız bir üstünlük iddiasında bulunurlarken, Medineliler ise Mekkelilere karşı benzer duyguları taşımaktadırlar (Burton, 1893: 306). Maliki mezhebi fakihlerinden tarihçi ve hukuk alimi Kâdî İyâz da Burton'ı destekler mahiyette açıklamalarda bulunarak, Mekke ve Medine'nin yeryüzünün en kutlu beldeleri olduğu konusunda şüphe duymaya gerek olmadığını beyan etmiştir. Ancak bu iki şehir arasında hangisinin daha feyizli olduğu konusunda ciddi ihtilaflar söz konusudur ve bu sorunun çözüme kavuşturulması da hayli güçtür (Öreñç, 2014b: 73).

Müslümanların olağanüstü bir biçimde saygı gösterdikleri, kimilerince Beytullah yani Allah'ın evi olarak kabul gören Kâbe ile eşdeğer tutulan Mescid-i Nebevî'nin çevresi ve bizzat ibadethanenin sureti Burton'da ciddi hayal kırıklığı yaratmıştır. Oryantalist kâşif ve yazarın dikkatini çeken ilk husus, tıpkı Mekke'de olduğu gibi Medine'de de mescidin giriş kısmının biçimsiz ve gösterişsiz binalar tarafından kuşatılmış olmasıdır. Bu öylesine bir kuşatılmışlıktır ki, binalardan bazıları sanki kutsal avlunun ortasına dikilmiş gibi bir manzara söz konusudur (Burton, 1893: 307). Burton'un burada kast ettiği kuşatılmışlık sadece Mescid-i Nebevî'ye özgü bir durum değildir. Dünya üzerinde dini sembol olarak adı öne çıkan neredeyse tüm mekân ve binalar ciddi bir kuşatılmışlık hali yaşamaktadır. Başlangıçta sade ve gösterişsiz bir görünüşe haiz bütün bu sembollerin etrafına zamanla, söz konusu sembolü ziyaret edecek kimselerin konaklayacağı oteller, alışveriş merkezleri, restoranlar ve farklı ihtiyaçlar için tasarlanmış dükkânlar inşa edilmiştir. Benzer bir durum Mescid-i Nebevî için de geçerlidir. Nitekim üstü açık bir yapı şeklinde inşa edilen Mescid-i Nebevî'nin İslam Peygamber'ine ev sahipliği yapmanın yanı sıra, adeta bir tür toplum merkezi olma gibi bir işlevi de bulunmaktadır. Başlangıçta mescidin genişlemesine dair adımlar ise çoğaltmaktan ziyade azaltmak üzerine atılmıştır. Mesela Halife Ömer mescidi büyütmek için, Hz. Muhammed'in eşlerine ait olanlar hariç etraftaki tüm binaları yıktırmıştır (Dokras, 2020: 6). Ancak mescidin ziyaretçi sayısı arttıkça ibre tersine dönmüş ve çoğaltmak azaltmaya tercih edilmeye başlanmıştır. Üstelik bu yöndeki gelişme bizzat İslam Peygamber'i tarafından mescidin dört bir yanından son derece geniş bir sahanın harem olarak ilan edilmesine rağmen gerçekleşmiştir (Karataş, 2013: 74). Yani bu bir tür zorunluluktur.

Yukarıda da ifade edildiği üzere Burton'un temas ettiği bir diğer husus da bizzat mescidin suretidir. Ama oryantalist yazarın bu konuda da yeterince tatmin olmadığı aşikârdır. Çünkü Mescid-i Nebevî'nin ne bir dış cephesi ne de genel bir manzarası vardır. Dolayısıyla mescidin bir bina olarak herhangi bir güzelliği yahut ihtişamı yoktur. Burton, kendisinden daha sonra da bahsedilecek Bâbürrahme yani Rahmet Kapısı'ndan¹² küçük ve kısa bir merdivenle mescide girerken, Müslüman dünyanın şüphe götürmez bir saygıyla selamladığı bu kutsal mekânın sıradan ve gösterişsiz hali karşısında hayretler içerisinde kalmıştır. Onun iddiasıyla bu sıradanlık ve gösterişsizlik, sadelikten olduğu kadar beceriksizlikten de kaynaklanmaktadır. Zira Mescid-i Nebevî, ikinci sınıf sanat eserleriyle dolu bir müzeye yahut aksesuar niyetine kullanılmayacak kadar kalitesiz ziynet eşyaları satan basit ve sıradan bir hediyelik eşya dükkânına benzer bir şekilde tezyin edilmiştir (Burton, 1893: 307).

¹² Müslümanlar mescit ziyaretlerini umumiyetle müteakip bölümlerde de hakkında bilgi verilecek olan Bâbüsselâm yani Selamlama Kapısı'ndan başlatırken Burton, Bâbürrahme'yi tercih etmiştir. Bu tercihte güneşten kaçınmak belirleyici olmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Burton, 1893: 307).

Burton'un Mescid-i Nebevî'ye yakıştırdığı hediyelik eşya dükkânı tanımlaması, farklı inançlar bağlamında dinsel ve kültürel olarak ibadethanelerin tezyininde kullanılan sanatsal değişimleri göz önüne almamasından kaynaklanıyor olsa gerektir. Nitekim figürleri sembolleştirme konusunda son derece mahir olan Hıristiyan dünyasının bilhassa da Katolik ve Ortodoksların, ibadethanelerinde de benzer bir temayül içerisinde buldukları bilinmektedir (Hoerber, 1915: 219-224). İslam inancında ise geometrik şekiller, farklı çiçekler başta olmak üzere bitkisel formlar ve kuşkusuz Arapça ifadeler mescitlerin tezyin edilmesinde temel unsurlar olarak dikkat çekmektedir (Yelen, 2017: 471). Süslemeler göz önüne alındığında, Mescid-i Nebevî'de göze çarpan ise daha çok sadeliktir. Nitekim Mescid-i Nebevî'nin görkemi, dekoratif özelliklerinden ziyade mimari yapısından kaynaklanmaktadır. Peygamber'in gözetiminde inşa edilen bir ibadethane olması itibarıyla Mescid-i Nebevî, İslam mimarisinin temelini teşkil eden en muteber yapıların başında gelmektedir. Buna bağlı olarak da Müslüman dünyadaki birçok mimari yapının Mescid-i Nebevî örnek alınarak inşa edildiği konusunda herhangi bir şüphe yoktur (Aksoy, 2021: 68).

Kuşkusuz Burton, Müslüman dünyanın kendisine hayran olduğu Mescid-i Nebevî'nin yapısal özellikleri hakkında da bilgiler vermektedir. Onun ifadesiyle bu mimari yapı, 19. yüzyılın sonu itibarıyla hemen hemen tamamı kuzey-güney yönlü yüksek ve uzun duvarlara sahip, yaklaşık dört yüz yirmi fit¹³ uzunluğunda ve üç yüz kırk fit genişliğinde bir paralekenar görünümündedir. Ayrıca Mescid-i Nebevî, dönemin kültürel, iklimsel ve maddi şartları bağlamında iç avluya sahip, üstü açık yani çatısız bir binadır. Bu iç avlu aynı zamanda İtalyan manastırlarının galerileri gibi sayısız sıra sütunla çevrilidir. Kemer ve revakların tavanları ise düzdür. Üzerlerinde küçük bir Media Naranja¹⁴ Kubbesi bulunur. Kuzeydeki kısa duvarın iç kısmında boydan boya duvarın inşa edildiği dönemde hüküm süren sultandan adını alan Mecid Revakı bulunmaktadır. Batı kısmındaki uzun duvar Bâbürrahme Revakı, doğudaki duvar ise Bâbünnisâ Revakı tarafından işgal edilmiştir. Güneydeki kısa duvarın iç uzunluğunu tamamen kaplayan ve diğer revaklardan neredeyse üç kat daha fazla sütuna sahip olan ana sütun galerisi Ravza olarak adlandırılmakta ve mescitte mahrem kabul edilebilecek ne varsa tamamını içine almaktadır. Dıştan kemerli olan bu dört revak,¹⁵ iç kısımdan, ince porfirden¹⁶ sıvaya kadar farklı şekil ve malzemedeki sütunlarla desteklenmektedir. Kabrin ve temsili mezara dikilen taşın bulunduğu güney kısmı, gösterişli beyaz mermer levhalarla ve kakma işi süslemelerle tefriş edilmiştir. Burası, yer yer kalın hasırlarla kaplanmıştır. Hasırların üzerinde ise iman ve sadakat sahibi kimselerin ayakları altında iyice yıpranmış halılar bulunmaktadır (Burton, 1893: 307-308).

Burton'un bütün bu çıkarım ve tasvirlerinin yeterince isabetli olduğu ifade edilebilir. Öncelikle şunu söylemek gerekir ki, Mescidi Nebevî inşa edilirken duvarlarda taş ve kerpiç kullanılmış, binanın yaslandığı direkler hurma ağaçlarından yapılmıştır. Direkleri gizlemek için de hurma dalları kullanılmıştır. İslam Peygamber'inin kullanacağı odalar mescidin doğu kısmına eklenmiştir. Duvara bitişik olarak inşa edilen bu odalar, süs ve gösterişten uzak bir biçimde tasarlanmışlardır. Henüz Hz. Muhammed hayattayken mescidi genişletme faaliyetleri başlamıştır. Sonrasında sırasıyla Hz. Ömer ve Hz. Osman zamanlarında da genişletme ve yenileme yönünde yeni adımlar atılmıştır (Mescid-i Nebevî ile İlgili Bazı Bilgiler, t.y.: 31). Emevî, Abbasi ve Memlükler dönemindeki onarım ve genişletme çabalarından sonra, benzer teşebbüsler Osmanlı Devleti döneminde de devam etmiştir. Bu konuda ilk adım Kanuni Sultan Süleyman zamanında gerçekleştirilmiştir (Hac ve Umre Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 2019: 62-63). Osmanlı Devleti dönemi göz önüne alındığında Mescid-i Nebevî'deki en belirgin ve ciddi imar faaliyetlerini Sultan Abdülmecid gerçekleştirmiştir (Ocak ve Doğanay, 2019: 93).

¹³ 1 fit yaklaşık 30.50 cm'ye eşittir.

¹⁴ Media Naranja, İspanyolcada yarım portakal demektir. Bu kavram, İspanya'daki katedral ve kiliselerin kubbelerinin umumiyetle turuncu renkte ve yarım portakal şeklinde olmaları gerekçesiyle, mimari bir üsluba da adını vermiş ve deyimsel bir mana kazanmıştır. Burton, Mescid-i Nebevî'nin kemer ve revaklarının tepesindeki kubbeleri, İspanya'daki örneklerle benzeterek, bu tabiri kullanılmış olsa gerektir. Media Naranja hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. (Wunder, 2003: 210).

¹⁵ Sırasıyla Sultan Abdülmecid Revakı, Rahmet Kapısı Revakı, Kadınlar Kapısı Revakı ve Cennet Bahçesi Sütun Galerisi olarak adlandırılabilir bu kapı ve revaklar Mescid-i Nebevî'nin en dikkat çekici bölümleri arasındadır.

¹⁶ Mermeri çağrıştıran, ince taneli ve sert bir yapıya sahip taş yahut kayaç. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Ayverdi, t.y.).

Burton, kabaca mimari yapısını tasvir ettiği Mescid-i Nebevî'nin iç dünyasına yöneldiği zaman dikkatini en çok dilenciler çekmiştir. Onlar mescidin her yerindedir. Dolaşırken ve dua ederken etrafında her daim dilenciler vardır. Ancak o, bu duruma hazırlıksız yakalanmamıştır. Mescit ziyareti öncesinde yaklaşık iki dolarlık bir meblağı bozarak, etrafını sarıp mendillerini yere serecek ve çaresizce kendisinden para talep edecek dilencilere ayırmıştır. Burton, mescidin asıl sahiplerinin dilenciler olduğunu varsayarak onları Roma mitolojisindeki ev tanrılarına benzetmiştir (Burton, 1893: 312-322). Lares Penates olarak bilinen bu tanrılar, Roma evlerinin koruyucularıdır. Lares koruyuculuğu simgelerken, Penates, hane içerisinde mutluluğu, bolluğu ve refahı temsil etmektedir. Lares özellikle evin girişinde veya avlusunda bulunan küçük heykeller şeklinde temsil edilmiştir. Penates ise genellikle mutfakta bulunan, yiyecek ve içeceklerle ilişkilendirilen tanrıdır. Penates'e sunulan dualar, evin bereketi ile sağlık ve mutluluk için yapılmıştır (Lounsbery, 1914: 227-229).

Burton, dilencileri bir kategorizasyona da tabi tutmuştur. Onun ifadesiyle içlerinden bazıları, uysal ve resmedilmeye değer dilencilerdir. Bu grupta yer alanlar, mendilleri önlerinde, yere çömelip tefekküre dalan zararsız kimselerdir. İkinci bir grup daha vardır ki bunlar memnun edilmezlerse, öfkeden deliye dönebilecek kadar cüretkârlardır. Bir diğer grup hayli huysuz ve gürültücüdür. Bunlar ağırlıklı olarak kadındır ve insanları kıyafetlerinden yakalayıp çekiştirerek, sadaka vermeye mecbur tutmaya çalışmaktadır. Başka bir grubu teşkil edenler fiziksel görünüşleriyle dikkatleri üzerlerine toplamışlardır. Güzel ve yakışıklıların karşısında yer alan çirkin dilenciler yani bir deri bir kemik serseriler ise uzun saçları, kir pas içerisindeki kıyafetleri, zayıf ve çelimsiz halleri nedeniyle sadaka almaya hak kazandıklarını düşünmektedirler. Son bir grup da kutsal kent Medine'nin evlatları olarak, kendi ayakları üzerinde duramayıp, müminlerden destek talep eden körler ve sakatlardan müteşekkildir (Burton, 1893: 331).

Burton'un burada konu edindiği dilenciler, Medine fukarası tabiriyle nam salmışlardır. İslam inancı açısından kutsal kabul edilen bir kentte mukim olmaları, onları gerek halk gerekse de hükümetler nezdinde adeta ayrıcalıklı kılmıştır (Bulat, 1938: 1). Nitekim bölgeye uzun süre hâkim olmuş Osmanlı Devleti'ne ait arşiv belgeleri Medine fukarasına yönelik işe ve nakdi yardım kayıtlarıyla doludur. Bu yardımların ağırlıklı bir bölümü bizzat Babialî'nin talimatıyla Mısır üzerinden Medine'ye ulaştırılmaktaydı (BOA, A.DVNSMHM.d: 7/337; BOA, A.DVNSMHM.d: 7/891). Söz konusu yardımların, Şam yoluyla Medine'ye yönlendirildiğine dair belgeler de mevcuttur (BOA, A.DVNSMHM.d: 48/258; BOA, TS.MA.e: 145/10). Benzer şekilde doğrudan İstanbul'dan gönderilen yardımlarda bulunmaktaydı (BOA, İE.EV: 33/3833). Diğer taraftan saray hanımlarının Medine fukarasına yönelik ilgisini de ayrı bir yere koymak gerekir. Mesela II. Selim'in kızı Fatma Sultan, kendisine paşmaklık¹⁷ olarak temlik edilen Yanya'nın Zıçevens vakfı köyünün hasılatını, Medine fukarasına tahsis etmiştir (BOA, C.EV.: 449/22736). Benzer şekilde, Sultan IV. Mehmed'in baş hasekisi yani en gözde eşi Gülnuş Emetullah Hatun da Mısır'da kendisine ait toprakların gelirlerinin bir kısmını Medine fukarasına vakfetmiştir (BOA, TS.MA.e: 771/10). Bir diğer bağışçı da Kanuni Sultan Süleyman'ın kız kardeşi Beyhan Sultan'dır. O da uhdesinde olan Tokat'taki mülklerinden ikisinin gelirini, Medine fukarasının ihtiyaçları için ayırmıştır (BOA, C.ML.: 230/9634). Bu örnekleri çoğaltmak mümkün olmakla birlikte burada, bu kadarından bahsedilecektir. Aslında Babialî'nin bir devlet politikası olarak Medine fukarasına attığı önemin farkına varabilmek için Haremeyn¹⁸ vakıflarının kuruluş esaslarına göre dağılımlarına bakmak bile yeterlidir. Nitekim 16. yüzyılın son çeyreği göz önüne alındığında, Mekke ve Medine'yi kapsamına alan bölgede mevcut kırk yedi vakfın yaklaşık yirmi dört tanesinin gelirleri Medine fukarası için kullanılmaktadır (Bizbirlik, 2000: 45).

Burton'un Mescid-i Nebevî'nin mimari yapısı, kendisinde uyandırdığı duygular ve iç dünyasına dair kaleme aldığı satırlar, insanın ruhsal keşiflerine ve manevi deneyimlerine yönelik bir kılavuz niteliği taşımaktadır. Onun tasvirleri, mescidin sadece taş ve tuğladan ibaret olmadığına, önemli bir dini simge yahut sembol rolü icra ettiğine, huzur, manevi derinlik ve ruhsal dinginliğin peşinde koşanlar için adeta bir şifa kaynağı gibi görüldüğüne dair ipuçları taşımaktadır. Kuşkusuz bütün bu içsel dönüşüm de

¹⁷ Osmanlı Devleti'nde geliri hanedan mensubu kadınlara vakfedilen topraklar için kullanılan tabirdir. Ayrıntılı bilgi için bkz. (İpşirli, 2007: 186-187).

¹⁸ İslam inancında Mekke ve Medine'nin içinde bulunduğu coğrafi bölgeyi tanımlamak için kullanılan tabirdir. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Buzpınar ve Küçükbaşçı, 1997: 153-157).

Tanrı'ya yakarıyla birlikte, ondan merhamet ve rahmet dilemekle gerçekleşecektir. Müteakip bölümde de Burton'un rehberliğinde bahse konu olan yakarışın kodları aranacaktır.

3. Duaların Gölgesinde Mescid-i Nebevî'nin Kutsal Ahengi

İslam dünyasının dört bir yanından gelerek Mescid-i Nebevî'yi dolduranların temel gayesi hiç şüphesiz Hz. Muhammed'in ve mescitte meftun iki İslam halifesinin kabirlerini ziyaret etmek, hayır duada bulunmak ve Allah'tan mağfiret dilemektir. Müslümanların Haremeyn ziyaretleri, hac ve umre ibadetlerini de kapsamına aldığı için son derece titizlikle ve dikkatli bir biçimde planlanmıştır. Bu planlama sadece gezi rotasını değil, söz konusu rota üzerinde bulunan ve İslam dini açısından sembolik yahut simgesel bir anlam kazandığı için ziyaret edilmesi elzem görülen noktalarda gerçekleştirilmesi gereken ibadet ve duaları da içermektedir. Bugün bu konuda sayısız kılavuz kitabın yayımlandığı, insanlara rehberlik hizmetleri sunulduğu bilinmektedir. Her ne kadar günümüzdeki kadar güçlü ve etkili olmasa da benzer bir durum, Burton'un Mescid-i Nebevî'yi ziyaret ettiği süreç için de geçerlidir. Daha da mühimi, Burton'un da bu geleneğe ayak uydurarak, yaklaşık yarım günlük bir zamana sığdırdığı Mescid-i Nebevî ziyaretinde tıpkı bir Müslüman gibi, kendisini ibadet ve duanın o güçlü manevi atmosferine kaptırmasıdır. Burton'un bu tavrı sergilerken ne derece samimi olduğu hususu bir yana, bu davranışıyla belki de gayriihtiyari bir biçimde Mescid-i Nebevî'yi ziyaret edeceklere İngiliz dilinde rehberlik imkânı sunmuştur. Bütün bu bilgilerin ışığında bu bölümde de Burton'un mescit ziyareti sırasında gerçekleştirdiği dua ve ibadetlerin genel temayüle ne kadar uygun olup olmadığı hususu kritik edilip okuyucuya sunulacaktır.

Aslında Burton en başından itibaren, Mescid-i Nebevî ziyaretinin bir teferrüç yani gezintiye çıkma faaliyeti olarak değerlendirilmemesi gerektiğinin farkındadır. Zira mescide misafir olan bir ziyaretçiden başka şeyler beklenmektedir. Bu doğrultuda önce abdest alınmalı, ardından Bâbüsselâm¹⁹ kapısına ulaşılmalıdır. Sonrasında eller bel hizasının biraz alt ve sol kısmına getirilerek, sağ elin avuç içi, sol elin dış kısmını örtecek bir biçimde açılmalıdır. Böylelikle dua pozisyonu alınmış olacaktır. En sonunda başlangıç sağ ayakla yapılarak, mescidin güney duvarına paralel uzanan ve bir koridorla ana bölümden ayrılmış ön bölüm yani Şerefli Makam²⁰ boyunca yürünmelidir. Bu esnada, olabildiğince samimi duygularla Tanrı'dan merhamet ve mağfiret dilenmelidir. Mescidin bu kısmına özgü herhangi bir dua bulunmamaktadır. Aksine neredeyse her ziyaretçi kendisine ait bir duayı dillendirecektir. Bu dualar, babadan oğula aktararak anonim bir hâl almışlardır. Daha da mühimi tıpkı sözlü gelenekte olduğu gibi, yazılı kaynaklarda da farklı anlamlara gelen dualar bulunmaktadır. Her ne suret yahut şekilde gerçekleştirilirse gerçekleştirilsin dua ederken, içtenlik, sadelik ve ölçülülük temel prensipler olmalıdır (Burton, 1893: 309).

Burton bu satırları kaleme alırken adeta İslam inancı açısından duanın ehemmiyetinin ne olduğunu idrak etmiş gibidir. Zira duada asıl maksat Tanrı'dan talepte bulunmaktır ve bu talepler kesinlikle tevazu içerisinde, samimi duygularla ve olabildiğince etkili ve edepi bir üslupla gerçekleştirilmelidir (Ertuğrul, 2015: 902-903). Ancak Burton'un dua ederken el ve avuç içlerinin pozisyonu konusunda çizmeye çalıştığı görünüm ve bu görünümün kati bir uygulama biçimiymiş gibi okuyucuya sunulması yeterince gerçekçi değildir. Nitekim Müslümanlar dua için ruhsal yapılarını, samimiyetlerini ve manevi duygularını sembolize eden farklı dış şekillere başvurmayı tercih etmekteledir (Cilacı, 1994: 529). Ancak umumi vaziyet, ellerin avuç içlerini göğe yönelterek olabildiğince yukarı kaldırmaktır (Parladır, 1994: 535). Burton mescide girerken sağ ayağın tercih edilmesi gerektiği yönündeki tavsiyesinde ise haklıdır. Üstelik bu sadece Mescid-i Nebevî'ye özgü bir uygulama değildir. Zira Müslümanların ekseriyeti herhangi bir başka mescide girerken de ilk adımı sağ ayakla atmaya sünnet addetmişlerdir. Aslında bu, el ve ayağın kullanılmasını gerektiren her fiil için geçerli bir durumdur (İnançer, 2020: 102).

Burton, mescit ziyaretini ikinci namazını eda ederek devam ettirmiştir. Ancak bu ibadeti müteakip bölümlerde kendisi hakkında daha detaylı bilgiler verilecek olan Ravza-i Mutahhara'da yerine getirmeye

¹⁹ Bkz. dipnot 9.

²⁰ Burada Şerefli Makamdan kasıt, müteakip bölümlerde hakkında detaylı bilgi verilecek olan Ravza-i Mutahhara'yı da içine alan mescidin ön bölümüdür.

özellikle dikkat etmiştir. Namazın ardından bir kez daha secdeye kapanmıştır. O, secdeye kapanmasının gerekçesini, böylesine kutsal bir mekânı ziyaret etmeyi kendisine nasip ettiği için Tanrı'ya şükranlarını belirtmek şeklinde açıklamıştır. Ardından ayağa kalkmış ve Kur'an'ın yüz dokuz ve yüz on ikinci surelerini yani "*Kul yâ eyyühe'l-kâfirûn*" ile aynı zamanda "*Kul hüvellâhü ehad*" şeklinde de isimlendirilip tevhit ve vahdetin ilanı anlamına gelen İhlas suresini okumuştur. Burton, birinci sure hakkında bilgi vermemekle birlikte, burada söz konusu ettiği ikinci surenin manasını şu şekilde aktarmıştır: "*De ki: O, tek Tanrıdır. Ebedi Tanrı! Doğurmaz, doğurulmaz da! Ve O'nun benzeri yoktur*" (Burton, 1893: 311-312).

Burton'un ikinci namazını eda ederken ve sonrasında gerçekleştirdiği ritüellerde ne kadar samimi duygularla hareket ettiği hususu bir yana, önemli bir geleneksel uygulamayı göz ardı ettiği görülmektedir. Zira Müslümanlar özellikle de sembolik bir anlam yükledikleri mescit ziyaretlerinde, vakit namazlarından önce tahiyetü'l-mescid şeklinde tanımlanan iki rekâtlı bir selamlama namazı kılma konusunda umumiyetle ittifak etmişlerdir. Bu bağlamda fıkıh âlimleri "*mescitlerin hakkını veriniz*" hadisine istinaden hakkın nasıl verileceği konusunda sorulan bir soruyu Hz. Peygamber'in "*oturmadan önce iki rekât namaz kılarak*" şeklinde cevapladığı rivayetine dayanarak hareket etmişlerdir. Bununla birlikte konuyla ilgili başka hadisleri göz önüne alarak vakit namazını cemaatle kılmak suretiyle de mescidin hakkının verileceği yönünde bir mutabakat söz konusudur. Buna bağlı olarak da farz yahut nafil en az iki rekât namaz kılmak maksadıyla mescide giren kişinin kıldığı bu namazın herhangi bir niyet söz konusu olmasa bile tahiyetü'l-mescid yerine geçeceği düşünülmektedir (Atar, 2010: 410). Müslümanların mutabık kaldıkları bir diğer husus da Mescid-i Nebevî ziyaretlerinde selamlama namazının imkânlar ölçütünde Ravza-i Mutahhara'da kılınmasıdır. Bu bölüm kalabalık olduğu takdirde, namazın mescidin farklı kısımlarında kılınmasına da ruhsat verilmiştir (Mahlâfi, t.y.: 12). Namazdan sonra secdeye kapanmak ise Allah'a saygı ve sevginin ifadesi olarak değerlendirilmelidir. Zira Müslümanlar namaz dışında sadece tek bir durumda secdeye kapanmaktadırlar. Tilâvet Secdesi denilen bu durum, Kur'an'ın farklı surelerinde yer alan on beş secde ayetinin okunması yahut duyulması neticesinde gerçekleşmektedir (Çetin, 2012: 157). Burton'un izahlarındaki ironik taraf ise tercihte bulunurken, Hıristiyanlığın temelini teşkil eden teslis inancına²¹ doğrudan itiraz edip, şirk ve küfre muhalefeti ve onlardan arınmayı tavsiye eden Kâfirûn Suresi ile (Yaşaroğlu, 2001: 149) Allah'ın teklik yani birliği üzerine vurgu yaparak, tevhit akidesinin hakikatin bilgisi olduğunu Müslümanlara bildiren İhlâs Suresine (Aydın, 2023: 590) yönelmesidir. Bu arada onun İhlâs Suresinin anlamını okuyuculara doğru bir biçimde aktarmadığı da aşikârdır. Nitekim surenin orijinalinde Allah'ın ebediliğine dair herhangi bir vurgu söz konusu değildir. Bunun yerine ikinci ayette Allah'ın samed sıfatına değinilmektedir. Yani burada tabiatta her ne varsa tamamının Allah'a muhtaç olduğu, O'nun ise hiçbir şeye ihtiyaç duymadığı anlatılmaktadır.

Burton, Hz. Muhammed'in kabrine varmadan önce son bir hazırlık duasına ihtiyaç duyulduğunu söyleyerek, Tanrı'ya şu şekilde seslenilmesi gerektiğini ifade etmektedir: "*Allah'ın adı, elçisi Muhammed'in imanı ile... Ya Rabbi, beni Hakka dost eyle, hakikati yaymam için güç ve sabır ver, sana yakın bir kul olmamı nasip et. Beni muzaffer bir kulun eyle*". Ardından elçiye salavatlar getirilerek şu dua okunmalıdır: "*Rabbim bana rahmet kapılarını aç, bu kapılardan geçmeyi nasip et. Beni lanetlenmiş Şeytan'ın şerrinden koru*" (Burton, 1893: 329). Aslında İslam dini açısından değerlendirildiğinde, Peygamber'in kabrini ziyaret öncesinde, Burton'un burada kesin ve net ifadelerle sınırlarını çizmeye çalıştığı şekliyle bir dua mevcut değildir. Ancak bu aşamada ziyaretçiler umumiyetle Mescid-i Nebevî ziyaretlerinin kendilerine hayır ve esenlik getirmesi, Allah'ın kendilerinden yardımını esirgememesi ve her daim yolunu takip etmeye çalıştıkları peygamberlerinin şeref ve mertebesinin yükseltilmesi için dua edip, Allah'ın şan ve merhametinin yüceliği konusunda itirafta bulunmaktadırlar (Çetin, 2011: 111-113).

Mescid-i Nebevî'nin farklı bölümlerinde okunacak dualar konusunda hiçbir ayrıntıyı göz ardı etmemeye çalışan Burton'un, hazırlık sürecini tamamlayıp Hz. Peygamber'in kabrine doğru harekete geçenler içinde bir önerisi vardır. O, kalabalığın durumuna göre Bâbüsselâm kapısından en fazla bir iki dakika sürecek bu kısa yolculukta ara vermeksizin şu duayı zikretmeyi tavsiye etmektedir: "*Şüphesiz ki Allah ve melekleri,*

²¹ Hıristiyan inancında Tanrı'nın üç farklı kişilikte, yani Baba, Oğul ve Kutsal Ruh olarak tezahür ettiği doktrindir. Bu inanca göre, Yaradan'ın tek bir Tanrı olduğu ancak üç ayrı kişilikte varlığını ortaya koyduğu kabul edilir. Hıristiyanlıkta bu üç kişilik, Tanrı'nın tek bir varlıkta bütünleşmiş halidir. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Barrow, 1908: 609-622).

Elçi'ye salât²² ederler! Ey iman edenler, O'na salât edin, izzet ve şerefle kendisine selam verin!" (Burton, 1893: 313-314). Aslında Müslümanların bu sınırlı mesafe için üzerinde ittifak ettikleri herhangi bir dua bulunmamaktadır. Bu süreçte iman sahiplerine dua konusunda bir müdahale söz konusu değildir. Muhtemeldir ki burada hedeflenen, ziyaretçilerin belki de İslam Peygamber'iyle ilk kez karşılaşacak olmalarının verdiği heyecan ve iştiağı iliklerine kadar hissetmelerine olanak sağlayıp, içlerinden geldiği şekliyle Allah'a ve Elçisine hürmet ve saygılarını sunmalarına imkân tanımaktır.

Bütün bu heyecan ve güçlü arzunun ardından, Mescid-i Nebevî ziyaretinin temel maksadını hasil edecek an gelecektir. Artık kalpler o kutlu Nebi'nin huzurunda olmanın verdiği coşku ve telaşla çarpacaktır. Ardından eller göğe kaldırılacak ve Tanrı'ya şu şekilde yakarıшта bulunulacaktır: *"Selam sana olsun ey Allah'ın Elçisi, Allah'ın rahmeti ve bereketi sana olsun! Selam sana olsun ey Allah'ın Elçisi! Selam sana olsun ey Allah dostu! Selam sana olsun ey Allah'ın yarattıklarımın en hayırlısı! Selam sana olsun ey Allah'ın temiz kulu! Selam sana olsun ey peygamberlerin reisi! Selam sana olsun ey Peygamberlerin sonuncusu! Selam sana olsun ey takva sahiplerinin emiri! Selam sana olsun ey alemlerin Rabbinin Elçisi! Selam sana, ailene ve temiz eşlerine olsun! Selam sana ve bütün ashabına olsun! Selam sana, bütün peygamberlere ve Allah'ın kelamını tebliğ etmek için gönderilenlere olsun! Selam sana ve Allah'ın bütün salih kullarına olsun! Selam sana olsun ey müjdeleyici! Selam sana olsun ey dininin hükümdarı! Selam sana olsun! Allah seni korusun! Allah bizim için sana karşılığımı ödesin, ey Allah'ın Resulü! Ve selam sana olsun! İnsanoğluna bahşedilen nimetlerin en hayırlısı, en yücesi! Şehadet ederim ki, Allah'tan başka ilah yoktur ve sen, O'nun kulu, elçisi, sadık takipçisi ve yaratıkların en hayırlısıdır. Şehadet ederim ki, ey Allah'ın Elçisi, elçiliğini tebliğ ettin, emanetini boşa çıkarmadın. Rabbin uğruna yiğitçe savaştın ve sana ölüm gelinceye kadar Allah'a ibadet ettin. Ve biz senin dostlarınız ey Allah'ın Elçisi! Uzak diyarlardan gelerek, sana haklarını teslim etmeye çalıştık yani kutsama ve ziyaretlerle seni onurlandırdık. Sen şifa dağıtıcılarımızın en hayırlısı, bizlere şefaattir.²³ Allah'ım, O'na üstünlük ve yüksek dereceler ver ve lütfunla bu ziyareti tamamlamamıza müsaade et. Şüphesiz ki, Allah'tan başka ilah yoktur ve Muhammed O'nun kulu ve elçisidir. Dualarımız alemlerin Rabbine ve O'nun elçisine olsun! Amin!"* (Burton, 1893: 317-318).

Burton'un Peygamberle karşılaşma anında okunmasını salık verdiği duanın, hayli detaylı ve bir noktaya kadar makul ve isabetli olduğu ifade edilebilir. İslam alimlerinin umumiyetle üzerinde ittifak ederek Peygamber'in kabri karşısında okunması yönünde tavsiyede buldukları dua yahut yakarışların da benzer bir mahiyette olduğu bilinmektedir. Zira burada hedef Peygamber'e salât ve selamda bulunarak, Allah'tan onun için rahmet ve bereket dilemektir (Çetin, 2011: 115). Ancak kabir ziyareti esnasında Burton'un önerdiği duadan farklı olarak, Hz. Peygamber'in kavmi ve ümmeti için de hayır ve bereket temennisinde bulunulmakta, Peygamber'den kendisini ziyaret edenlere şahitlik etmesi talep edilmektedir (Çetin, 2011: 115-116). Bütün bu önerilere rağmen, Peygamber'in kabrini ziyaret ederek kendisini onun huzurunda hissedenleri tek tip bir duaya mecbur kılmak doğru bir yaklaşım biçimi değildir. Aslında Burton da bu durumun farkındadır ve önerisinin ardından adeta kendisini tashih ederek, bu duanın oldukça uzun olduğunu dolayısıyla da ziyaretçinin takdir yetkisini kullanarak farklı formlarda ve daha kısa bir biçimde Peygamber'i için Tanrı'ya yakarıшта bulunabileceğini söylemiştir. Ancak ziyaretin maksadına uygun olarak bu yakarış hiçbir surette, *"selam sana ey Allah'ın elçisi"* ifadesinden arındırılarak gerçekleştirilmemelidir (Burton, 1893: 318).

²² Kelime anlamı olarak namaz ibadetine karşılık gelen salât kavramının, Allah'a ve elçisine övgüde bulunup selam gönderme manasında kullanıldığı da bilinmektedir. İslam inancına göre salât, Allah'tan merhamet dilemektir. Geleneksel İslam düşüncesinde, bir Müslüman Medine'de Hz. Peygamber'e salât getirdiğinde, yazıcı melekler günahlarını üç gün boyunca yazmayacaklar dolayısıyla tövbe ve pişmanlık için geniş bir alan sağlanmış olacaktır Ayrıntılı bilgi için bkz. (Karaalp, 2018: 174-188; Mertoğlu, 2009: 23-24).

²³ İslam inancının en netameli konularından birisi de şefaattir. Şefaattir, kıyamet gününde insanların, Allah'ın huzurunda hesaba çekilecekleri zaman, bazı özel kişilerin, Allah'ın izniyle diğer insanlar için aracı olmaları anlamına gelir. Bu özel kişilerin başında peygamberler ve salih kişiler bulunmaktadır. Ancak şefaattir yetkisinin sadece Allah'a ait olduğunu iddia eden ve Peygamber de dahil hiçbir beşerin böylesine bir yetkiye haiz olamayacağını savunan ekol ve alimler de bulunmaktadır. Şefaattir insani bir değer olarak kabul edenler müminlerin, Allah'ın izniyle şefaattir edenlerin aracılığıyla affedilerek cennete gireceklerini iddia etmişlerdir. Bu sayede, Allah'ın rahmetine ve bağışlamasına nail olunacaktır. Şefaattir yetkisini sadece Allah'a hasredenler ise, herkesin kendi amellerinin karşılığını bireysel olarak alacağını ve şefaattir kabul edilemeyeceğini savunmaktadırlar. Şefaattir kavramını reddedenler, insanın kendi sorumluluğunu ve hesap verme sürecini vurgularlar ve kişilerin kendi amellerinin sonuçlarına katlanacağını söylerler. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Durmuş, 2017: 261-395; Tarakçı vd., 2020: 35-149).

Burton, dileyen herkesin arzu ettiği şekilde dua edebileceğini beyan ettikten sonra, bu konuda ziyaretçilere fikir vermesi açısından alternatif bir örnek de sunmuştur. Daha çok Hz. Peygamber'i yücelten ve ziyaretçiye onun huzurunda olduğunu hissettiren ifadelerden müteşekkil bu dua mealen şu şekildedir: *"Ey Mustafa doğrusu senin kapıda duruyorum. Günahlarım yüzünden zayıf ve korkak bir adamım. Eğer bana yardım etmezsen, ey Allah'ın Resulü! Ölüyorum. Çünkü dünyada senin kadar cömert başka kimse yok! Hakikat şu ki, Allah ve O'nun melekleri elçiye salât ederler! Ey inananlar, O'na salât edin ve O'nu saygıyla selamlayın! Allah'ım! Gerçekten ben senden affını diler ve bu dünyada olduğu gibi ahirette de yardımını dilerim! Allah'ım! Allah'ım! Bizi bu mukaddes mekânda günahlarımızın affı olmadan sonuçlarına katlanmak zorunda bırakma, teselli etmeden kederlerimiz ve korkularımızla baş başa bırakma! Selam ve salât senin üzerine olsun ey kelamu tebliğle görevli Elçilerin emiri! Hamd, âlemlerin Rabbi Allah'a mahsustur"* (Burton, 1893: 319).

Kuşkusuz İslam inancında dua, insanın Rabbine yönelerek aczini ve güçsüzlüğünü itiraf ettiği, O'ndan yardım ve rahmet dilediği, kutsal bir ibadet ve iletişim şeklidir. İnsan, içsel zayıflıklarını, kusurlarını ve sınırlılıklarını fark ettiğinde, Rabbine yönelir ve O'ndan yardım ve lütuf diler. Bu, kişinin kendi eksikliklerini kabul edip Yaradan'a olan güvenini ifade etmesinin bir yoludur. Duayla birlikte kişi gerek ontolojik açıdan gerekse de bilgi, ilim, hikmet, akıl, irade ve benzeri birçok haslet bakımından Rabbinden daha geri planda olduğunu ve ona ihtiyaç duyduğunu itiraf etmektedir (Aynur, 2021: 329-330; Yıldız, 2006: 37-41). Muhtemeldir ki Burton da dua önerisinde bulunurken Müslümanların bu hassasiyetinin farkında olarak hareket etmiştir. Ancak Peygamber'den yardım dilerken ve bu talebin karşılanmaması durumunda ölüme varacak bir hüznün duyulması gerektiği yönündeki tavsiyesi İslam inancının tevhit ilkesiyle çelişmektedir. Nitekim peygamberler Allah'ın seçkin kulları olmakla birlikte, insanlığa rehberlik etmek ve doğru yolu göstermek için gönderilmişlerdir. Onlar, Allah'ın emirlerini tebliğ etmek ve insanlara iyiliği öğretmek için yüceltilmişlerdir. Ne var ki, peygamberler de Allah'ın yarattığı kullardır ve kendi başarılarına kişilerin akıbeti hakkında hüküm beyan edip, Allah katında onları affetme yahut cezalandırma yetkisine haiz olamazlar. Peygamberler, insanlara rehberlik etmek için gönderilmiş olsalar da Allah tarafından yaratıldıkları için kudretleri sınırlıdır ve sadece Allah'ın iradesi ve lütfu doğrultusunda kılavuzluk vazifelerini icra ederler. Dolayısıyla İslam'a göre yardım sadece ama sadece Allah'tan istenir. Bunun dışındakiler şirke girer. Diğer taraftan her ne kadar İslam alimlerinin bir kısmı, peygamberlerin hürmetine duaların kabul edilmesi yönündeki temennilerin meşru olduğu yönünde fikir beyan etmişse de²⁴ aslında duaların bizzat Allah tarafından değerlendirildiği prensibi göz ardı edilmemeli ve tevhit inancını zedeleyebilecek durumlardan kaçınılmalıdır (Din İşleri Yüksek Kurulu: 2021: 72).

Hiç şüphesiz Müslümanlar Mescid-i Nebevî'yi öncelikle Hz. Peygamber'in kabri için ziyaret ederler. Ancak bizzat Hz. Peygamber tarafından inşa edilen bu mescitte iki önemli halifenin mezarları da bulunmaktadır. Elbette ki Burton da bu durumun farkındadır. Dolayısıyla o Hz. Peygamber'in kabrini ziyaret ettikten sonra, yaklaşık bir buçuk adım sağa kayarak ilk İslam halifesi Hz. Ebû Bekir'in selamlanması gerektiğini söylemiştir. Onun ifadesiyle bu selamlama esnasında şu sözler sarf edilmelidir: *"Selam sana ey doğru sözlü Ebu Bekir! Selam sana ey Allah'ın Elçisi'nin kaomine miras bıraktığı halifesi! Selam sana ey Elçi'nin mağara arkadaşı ve yoldaşı! Selam sana ey muhacirlerin sancaktarı ve yardımcısı! Şehadet ederim ki, sen her zaman doğru yolda dimdik durdun. Kâfirleri cezalandıran ve kendi halkına iyilik eden biri oldun. Allah, seni elçisi aracılığıyla saadet içinde kılsın! Allah'a dua ediyoruz ki bize dostluğunda ölüm nasip etsin ve bize bu ziyareti lütfettiği gibi, bizi Elçisi ve seninle birlikte diriltsin"* (Burton, 1893: 320).

Burton'un burada İslam inancının ilk halifesi için zikredilmesini tavsiye ettiği sözlerin dua kadar bir tür selamlamayı çağrıştırdığı aşikârdır. Üstelik burada, Hz. Ebû Bekir'e atfedilen değer, sadece halifelik misyonundan kaynaklanmamaktadır. Onun Hz. Peygamber ile olan yakın dostluğu ve akrabalığı da göz önüne alınmış, selamlamanın terkibi de bu şekilde oluşturulmuştur. Ayrıca İslam halifesinin saadeti için yine bir aracı tayin edilmiş ve hiç şüphesiz bu kişinin de Hz. Peygamber olacağı vurgulanmıştır. Selamlamanın sonunda ise kıyamet günü hatırlatılarak, Allah'tan o dehşetli vakit için adeta bir güvence talep edilmiş ve cennete kavuşacaklarına emin olunan iki önemli figürün, Hz. Peygamber ve ilk İslam halifesinin himayesinde yeniden dirilme arzusu dile getirilmiştir. İlk İslam halifesine yönelik selamlamanın en az halifenin kendisi kadar Peygamber'i de muhatap alması hatta halifenin adeta

²⁴ İslam düşünce ekollerinin ve alimlerin bu hususla alakalı tartışmaları için bkz. (Tığlıoğlu, 2021: 136-149).

Peygamber'in gölgesi gibi değerlendirilmesi Hz. Muhammed'e güçlü bir sembolik yahut simgesel anlam yüklenmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Aslında bu tarih içerisinde var olmuş neredeyse tüm dini inançlar için geçerli bir durumdur. Adı peygamber yahut kurucu lider olsun dini veya beşerî öğretilerin bir rehber ihtiyacı duydukları ve bu rehber merkezli bir rol biçtikleri konusunda herhangi bir şüphe yoktur (Batur, 2022: 221). Özellikle ilahi dinler bağlamında değerlendirildiğinde bu olgu daha aşikâr bir biçimde kendisini hissettirmektedir. Zira ilahi dinlerin peygamberleri seçilmiş kullardır ve bu seçilmişlik fenomenin sahibi bizzat Tanrı'dır²⁵ (Özarslan, 2013: 50-51).

Diğer taraftan Burton'un, Hz. Ebû Bekir için tavsiye ettiği selamlamanın İslam dünyasının önemli bir kısmında da kabul gördüğü ve genel olarak Müslüman alimlerin üzerinde ittifak ettikleri bir hitap tarzına sahip olduğu bilinmektedir. Nitekim Mescid-i Nebevî ziyaretçileri için kaleme alınmış rehber yani kılavuz kitaplarda da ilk İslam halifesinin kabri başında, Burton'un önerdiğine benzer bir selamlamanın münasip olduğuna dair bilgiler mevcuttur. Müslümanlara önerilen Hz. Ebû Bekir'i selamlarken onun Hz. Peygamber ile olan dostluğuna, Hicret yolunda gösterdiği fedakârlık ve gayret üzerinden vurgu yapmaktır. Ayrıca Hz. Ebû Bekir'e yüklenmiş o kutlu misyonu yani halifelik vazifesini öne çıkarmak, Allah'tan onun için mağfiret ve mükâfat dilemek, Allah'ın ondan razı olmasını temenni etmek bu selamlamanın temel dinamiklerini teşkil etmelidir (Hac ve Umre Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 2019: 82; Hacları İslami Bilgilendirme ve Aydınlatma Komitesi, 2014: 43-44).

Mescid-i Nebevî ziyaretinin değişmez ritüellerinden birisi de İslam dininin ikinci halifesi Hz. Ömer'in selamlanmasıdır. Kabri Hz. Ebû Bekir'in mezarının hemen yanı başında ve sağ tarafında bulunan Hz. Ömer için Burton'un tavsiye ettiği selamlama şu şekildedir: "*Selam sana, Ey Ömer! Ey Adalet sahibi! Ey gerçek müminlerin prensi! Selam sana, ki Hakikatle konuştun ve sözünü Muhkem Kitap (Kuran) ile uyumlu kıldın: Ey Faruk! Ey imanlı kişi! Sen etrafını Elçi ve ilk müminlerle kuşattın. Onlarla birlikte kırk sayısını tamamladın. Böylece Elçi'nin duasının gerçekleşmesine sebep oldun; ardından dünyayı övgü ile terk ederek Allah'a şehit olarak döndün! Allah, seni, elçisi, halifesi ve takipçileri aracılığıyla en hayırlı güzelliklerle mükafatlandırsın ve Allah, senden razı olsun!*" (Burton, 1893: 320-321).

Hz. Ebû Bekir'inle mukayese edildiğinde, kısmen daha coşkulu ve övgü dolu bir içeriğe sahip olduğu rahatlıkla fark edilen bu selamlama ve duanın en dikkat çekici yönü, Hz. Ömer'e müminlerin prensi vasfının yakıştırılmasıdır. Ayrıca ona Faruk sıfatıyla seslenilmesi, onunla birlikte kırk sayısının tamamlanmış olması ve yine Hz. Ömer'in, Elçi'nin duasına aracılık ettiği bilgisi selamlamanın dikkat çeken diğer kısımlarıdır. Bütün bu hususiyetler Hz. Ebû Bekir ile mukayese edildiğinde Burton'un, Hz. Ömer'i daha saygın bir konuma oturttuğu gibi bir izlenim uyandırmaktadır. Öncelikle şunu ifade etmek gerekir ki, Müslümanların halifelerin üstünlüğü konusunda tercihe zorlanmaları yahut bu yönde bir telkine muhatap olmaları doğru bir davranış değildir. Ne var ki burada Burton'un, Hz. Ömer'e yakıştırdığı özellikler hakkında kısaca da olsa bilgi vermekte yarar vardır. Burton, Hz. Ömer'e prenslik rolünü layık görürken, hiç şüphesiz zihninde kral olarak tasarladığı kişi Hz. Muhammed'dir. Diğer taraftan Hz. Ömer'in Faruk sıfatıyla tanınması konusunda farklı rivayetler mevcuttur. Bir iddiaya göre bu sıfat, Allah'ın murat ettiği hak ile batılın birbirlerinden ayrılması konusunda Hz. Ömer'in vasita kılınması nedeniyle bizzat Hz. Peygamber tarafından halifeye tevdi edilmiştir. Bu iddianın sahipleri, Hz. Ömer'in, Müslümanların inançlarını saklamamaları konusundaki teşvik ve cesareti sonucunda, bu sıfat ile anılmayı hak ettiğini düşünmekteledir. Bir diğer grup İslam düşünürü ise söz konusu sıfatın Hz. Ömer'e, Ehl-i Kitap yani Yahudi ve Hıristiyanlar tarafından verildiği fikrindedir (Fayda, 1995: 176-177). Burton'un tamamlandığını iddia ettiği kırk sayısı ise ashabın yani sahabenin sayısı otuz dokuza ulaşınca birdenbire onlara Hz. Ömer'in de katılmasıyla Müslümanların kırk kişilik bir cemaat oluşturdukları yönündeki iddiaya dayanmaktadır. Hâlbuki yaygın kanaate göre, Hz. Ömer'in Müslümanlığa ihtida ettiği tarihte ashabın sayısı çoktan yüzlü rakamlara ulaşmıştır (Ağırakça, 2017: 16-18). Dolayısıyla Burton'un tavsiye ettiği selamlamada şüpheli bir bilgiye de yer verilmiştir. Son bir husus da Elçi'nin duasıyla ilgilidir. Burton'un burada ima ettiği dua muhtemelen Hz. Muhammed'in, Hz. Ömer'in kabiliyet ve meziyetlerinin

²⁵ İslam dini açısından değerlendirildiğinde, peygamberlerin bizzat Allah tarafından seçilmiş oldukları ve insanlığa rehber olarak gönderildikleri konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. (Feyzi, 2020: 62-85).

farkında olması nedeniyle, uzun süre onun İslam inancına ihtida etmesi için dua ettiği yönündeki rivayetlere dayanmaktadır. Bu sayede Hz. Ömer, İslam inancının kök salıp hakimiyet sahasını genişletmesine ciddi katkılar sunacaktır (İstemi, 2018: 422-423).

Burton'un dua tavsiyesinde bulunduğu bir diğer nokta da Baki Mezarlığı yani Cennetü'l-baki'dir.²⁶ Burada edilen dualar genellikle Hz. Peygamber'in amcası Abbas, kızı Hz. Fâtıma ile torunu Hz. Hasan, süt annesi Halime Hanım²⁷, üçüncü İslam halifesi Hz. Osman, şehit kimseler ve Müslümanların anneleri yani Hz. Peygamber'in eşlerinin ruhları içindir (Burton, 1893: 329). Duaların mahiyetine bakılacak olursa da burada daha çok, mezarı bulunanlara Allah'tan mağfiret ve merhamet dilenmekte, ölümün hatırlanması tavsiye edilmektedir. Ayrıca Müslümanların er ya da geç ölümü tadacakları ve peşlerinden koşmak için çaba sarf ettikleri Cennetü'l-baki ahalisine kavuşacakları bilinci aşılacaktır. Yine mezarlıkta meftun olanlar yüceltilip övüldükten sonra onlara lütfedilen mükafatların bir benzeriyle dua eden kişilerin de ödüllendirilmesi yönünde temennide bulunmaktadır (Çetin, 2011: 126).

Burton'un son tavsiyesi, Mescid-i Nebevî'den ayrılık duasıyla ilgilidir. Bunun için öncelikle mescidin güney duvarına doğru dönülmeli ve yüzler Mekke'ye çevrilerek şu dua okunmalıdır: *"Ey Allah'ım! Ey merhamet ve lütf sahibi! Ey iyiliğe ve kötülüğe karşılık veren! Ey emir ve hüküm sahibi! Ey en kadim iyilik sahibi! Ey Her şeyi bilen! Ey istendiği zaman veren, yardım istendiği zaman yardım eden, bu ziyaretimizi kabul et. Bizi tehlikelerden koru, işlerimizi kolaylaştır, göğüslerimizi genişlet (kalplerimizi ferahlat), secdemizi kabul et, yaptıklarımızın karşılığını ver ve bizlerden yüzünü çevirme. İyiliklerimizin karşılığını bize ver, bizi kötülüklerden alıkoy. Senden korkmayan, bize merhamet etmeyen birisini başımıza geçirme. Bize ve kullarına, huccâca yani hacılara, guzâta yani din yolunda savaşanlara, züvvâra yani ziyaretçilere, karada ve denizde yol alanlara, yolda kalanlara merhamet et. Efendimiz Muhammed'in dinine mensup her kim varsa tamamını bağışla"* (Burton, 1893: 328-329).

Burton'un tavsiye ettiği Mescid-i Nebevî'ye veda duası aslında ziyareti boyunca gerçekleştirdiği selamlamaların bir özeti gibidir. Öncelikle Tanrı'nın hükümlerliliği ve yüceliği bir kez daha onanmış, sadece O'na teslim olunması gerektiği ve her şeyin mutlak sahibinin O olduğu kabul edilmiş, sonrasında da O'nun hikmet, ilim ve merhametine sığınılmıştır. Gerçekleştirilen ziyaretin Tanrı katında makbul sayılması yönündeki temenniler bir diğer önemli noktadır. Ayrıca İslam dinine mensup her kim varsa tamamına hayır dilenmiş, Tanrı'nın Müslümanları kollayıp kuşatması yönünde niyazda bulunulmuştur. Elbette ki Hz. Peygamber de unutulmamış, Müslümanların tamamının, onun izlediği yolu takip etmeye çalıştıkları hususu yeniden vurgulanmıştır. Bu arada veda duasında yer alan bazı ifadeler Burton'un Arapçaya yönelik bilgisini de ortaya koymaktadır. Son bir husus da Mescid-i Nebevî'den ayrılışa alakalıdır. Sağ ayakla girilen mescitten mutlaka sol ayakla çıkılmalı ve mescit arkaya dönerek değil, geriye doğru adımlar atılarak terk edilmelidir (Burton, 1893: 326).

Sonuç itibarıyla Burton'un Mescid-i Nebevî ziyaretçileri için tavsiye ettiği selamlama ve dualar, İslam alimlerinin ekseriyetinin ittifak ettikleri bir tarz, hitap, üslup ve ifade bütünlüğüne sahiptir. Selamlama ve duaların mahiyetinden anlaşıldığı kadarıyla Burton tavsiyede bulunurken, ziyaretçinin kalbinde huzur ve dinginlik dalgası oluşturmayı amaçlamıştır. Ayrıca Burton bütün bu tavsiyeleriyle, Mescid-i Nebevî'nin her bir köşesinin, adeta dualarla bezenmiş etkileyici ve dikkat çekici hatıralarla dolu olduğunun farkında gibidir. Burton'un bu tanıklığı selamlama ve duaların gücüyle, insanın Rabbine yakarışının ne derece muazzam olduğunu bir kez daha gün yüzüne çıkarmaktadır. Bu kutsal mekân selamlama ve dualarla değer kazanmakta, insanı yüceltmekte ve ona manevi yolculuğunda rehberlik etmektedir. Ancak Burton'un Mescid-i Nebevî'ye yönelik ilgisi sadece selamlama ve dualarla sınırlı değildir. O aynı zamanda, bu kutlu mescidin sembolik yahut simgesel bir anlam ifade eden farklı kısım veya bölümlerine dair de çıkarımlarda bulunmuştur. Bu minvalde müteakip bölümde de Mescid-i Nebevî'nin söz konusu kısım veya bölümleriyle, bazı yapısal özelliklerine yer verilecektir.

²⁶ Medine'de Müslümanlara ait ilk mezarlıktır. Peygamber'in akrabaları ve sahabeden olan birçok kişi bu mezarlığa defnedilmiştir. Dolayısıyla Müslümanlar Mescid-i Nebevî ziyaretlerinde Cennetü'l Baki'ye uğramayı ihmal etmeyip burada dua ederler. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Fayda, 1993: 387).

²⁷ Burton'un Peygamberin süt annesinin kabrinin Cennetü'l-baki'de bulunduğu yönündeki iddiası gerçekleri yansıtmamaktadır. Nitekim Halime hayatının hiçbir döneminde Medine'ye gelmemiştir. Ayrıca kendisinin ne zaman vefat ettiği konusunda da kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Halime'nin hayatı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. (Çubukcu, 1997: 338; Ertürk, 2018: 69-78).

4. Ruhun Sığınakları: Mescid-i Nebevî'nin Eşsiz Hazineleri

İslam dünyasının ilgi ve teveccühü ile Burton'un heyecanı göz önüne alındığında Mescid-i Nebevî'nin her bir bölümünün ziyaretçilere ruhani bir sığınak olarak hizmet ettiği, manevi anlamda huzur verdiği ve eşsiz bir hazinenin kapılarını sonuna kadar açtığı rahatlıkla ifade edilebilir. Zira Müslümanların üzerinde ittifak ettikleri şekliyle bu kutsal mekânın her köşesi adeta manevi bir melodiyi temsil etmektedir. Her bölümün kendine özgü bir ritmi ve duygusu bulunmaktadır. Ziyaretçiler de büyük oranda bu durumun farkında olarak, mescidin bu müstesna köşelerindeki manevi ezgilere eşlik etmeyi görev addetmişlerdir. Onlar kapıların davetkâr duruşunun, minarelerin görkeminin, Ravza-i Mutahhara'nın manevi yüceliğinin, Hücre-i Saâdet'in huzur dolu atmosferi ve sükûnetinin, kabirlerin derin düşüncelere yol açan matem dolu sessizliğinin, revak ve sütunların zarif ve estetik yapısının bilincinde hareket ederek, üzerlerine düşeni fazlasıyla yapmışlardır. Burton da ziyaretçilerin Mescid-i Nebevî ile olan eşsiz uyumunu gözlemleyerek, bu kutsal mekânın farklı kısım ve bölümleriyle alakalı detaylı notlar tutmuştur. Bu bölümde de Burton'un tuttuğu notlar bağlamında mescidin farklı kısımları hakkında bilgilendirme yapılacaktır.

4.1. Mescid-i Nebevî'nin Davetkâr Duruşlu Kapıları

Burton, Mescid-i Nebevî'nin kapılarıyla ilgili bilgilendirmeye Bâbüselâm yani Selamlama Kapısı'ndan başlamıştır. Onun ifadesiyle burası, mermer ve sırlı çinilerle cömertçe süslenmiş güzel bir kemerli geçittir. Yan taraflardaki yaldızlı süslemeler özellikle geceleri ona hatırı sayılır bir ihtişam ve zarafet katmaktadır. Kalelerdeki andıran ahşap kapı, pirinç levhalarla ve metal çivilerle güçlendirilmiştir. Bu giriş kısmının hemen dış tarafında mescidin sakasının büyük toprak testilerin içerisinde sürekli hazır bulundurduğu suya para vermek istemeyenlerin abdest alabilecekleri küçük bir sebil yani umumi çeşme bulunmaktadır. Bütün dilenciler ziyaretçilerin mescide girmek için geçmek zorunda oldukları dış basamaklarda yahut giriş kısmında oturmaktadır (Burton, 1893: 332).

Müslümanlar daha önce de ifade edildiği üzere mescit ziyaretlerini Bâbüselâm kapısından başlatmaktadırlar. Bu kapıya selamlama denilmesinin nedeni de Peygamber'in kabrinin ziyareti için burasının kullanılıyor olmasıdır. Bir başka ifadeyle ziyaretçiler Hz. Peygamber'i bu kapıdan geçerek selamlarlar. Mescidin batı duvarındaki bu kapı, 640 yılında yani Hicret'ten 18 yıl sonra Hz. Ömer tarafından yaptırılmıştır. Ancak mescidin genişletme faaliyetleri sürecinde kapının yeri değiştirilmiştir (Madain Project, 2022). Peygamber'in kabrine açılan yer olması itibarıyla kapının hemen önünde bulunan koridor da aynı isimle anılmaktadır. Bu nedenle Burton, kapıyı tanımlarken geçit ifadesini kullanmış ve koridorun Peygamber'in kabrine kadar uzanan kısmını da kapıya dahil ederek tasvirlerde bulunmuştur. Burton'un burada kapıyı ihtişamlı ve zarif kıldığını iddia ettiği süslemelerin Türk-İslam mimarisi özelliklerine göre, Osmanlı Devleti zamanında yaptırıldığı bilinmektedir (Ateş, 1994: 18). Bunun yanı sıra Burton'un, giriş kısmının hemen dış tarafında bulunduğunu söylediği çeşmeye de merdivenle inilmektedir (Bozkurt ve Küçükaşçı, 2004: 287).

Burton'un bahis konusu ettiği tek kapı Bâbüselâm değildir. O, Bâbüselâm ile birlikte dört kapıdan daha söz etmektedir. Bunlar sırasıyla Bâbürrahme, Bâbülmecîdî, Bâbünnisâ ve Bâbücibrîl'dir. Onun ifadesiyle Batı duvarının orta kısmında bulunan ve Müslüman cenazelerinin namaz için taşındıkları kapı olan Bâbürrahme'nin dikkat çekici hiçbir özelliği yoktur. Bâbülmecîdî veya Sultan Abdülmecid Kapısı ise kuzey duvarının ortasında yer almaktadır. Bâbünnisâ yani Kadınlar Kapısına gelince, o da doğu duvarında, Bâbürrahme'nin karşısında bulunmaktadır. Son kapı olan Bâbücibrîl, vahiy meleği olan Cebrail'in adını taşımaktadır ve doğu duvarının güney kısmında bulunmaktadır (Burton, 1893: 332-333).

Burton'un bahis konusu ettiği kapılardan iki tanesi, Bâbürrahme ve Bâbücibrîl, mescidin ilk inşa edilen üç kapısından ikisidir ve burada buldukları yer doğru verilmiştir (Bozkurt ve Küçükaşçı, 2004: 286). Diğer taraftan, isminden de anlaşılacağı üzere Bâbünnisâ'nın, kadınlar için ayrılan giriş kapısı olduğunu belirtmekte yarar vardır. Bâbülmecîdî ise Burton'un da ifade ettiği gibi adını Sultan Abdülmecid'den almıştır ve bizzat onun tarafından yaptırılmıştır (Bozkurt ve Küçükaşçı, 2004: 286). Aslında Sultan Abdülmecid'in Mescid-i Nebevî'ye miras bıraktığı yegâne hatıra bu kapı değildir. O saltanatı döneminde neredeyse dört asırdır unutulmuş bir geleneği yeniden canlandırmış, Mescid-i Nebevî'yi ciddi bir

restorasyona tabi tutmuştur (Ateş, 1994: 17). Netice itibarıyla Burton, mescidin kapıları içerisinde en çok Bâbüssemal'a yer vermiştir. Muhtemelen bu tercihte de kapının doğrudan Hz. Peygamber'in kabrine açılması etkili olmuştur.

4.2. Mescid-i Nebevî'nin Gönül Bahçesi: Ravza-i Mutahhara

Bâbüssemal'ın davetine icabın ardından sırada Ravza-i Mutahhara'ya konuk olmak vardır. Burton Ravza-i Mutahhara'ya, Bâbüssemal'dan itibaren ön bölümün üçte ikisini yürüyerek varmıştır. Ziyaretçi bu yürüyüşün ardından öncelikle ortalama bir insan boyunda, arabesk tarzda boyanmış, üzerinde Muvâcehe-i Şerife'ye²⁸ açılan dört küçük kapı bulunan alçak bir duvara ulaşacaktır. Bu duvar ziyaretçinin sol tarafında bulunmaktadır. Duvarın arkasında muhtelif küçük dikmeler, Süleyman Mihrabı²⁹ denilen bir niş, bir minber³⁰ yani vaiz kürsüsü ile Elçi'nin Mihrabı³¹ bulunmaktadır. Söz konusu iki niş, farklı renkteki mermerlerle zengin bir şekilde işlenmiş güzel bir mozaik işçiliğine sahiptir. Minber ise ince sütunlardan, zarif bezemelerden, hayranlık uyandıracak şekilde oyulmuş kitabelerden oluşan bir sanat şaheseridir. Ravza, biraz önce kendisinden bahsedilen alçak duvarın batısındaki küçük kapının ardında yer almaktadır (Burton, 1893: 309-310).

Ravza-i Mutahhara, İslam Peygamber'inin minberi ile mezarı arasında kalan bölümdür. Burası, Mescid-i Nebevî'nin en dikkat çekici ve en çok ziyaret edilen kısımlarından biridir. Ravza-i Mutahhara ifadesi Türkçeye, temiz, pak, halis bahçe şeklinde tercüme edilebilir. Hz. Peygamber'in, "*evimle minberim arası cennet bahçelerinden bir bahçedir*"³² şeklinde rivayet edilen hadisine istinaden buraya Ravza-i Mutahhara denilmiştir. Ravza'ya cennet tabirinin yakıştırılmasını, gerçekleştirilen ibadetlerin faziletiyle ilişkilendirenler olduğu gibi, burada bulunmanın ve ibadet etmenin, insana farklı bir huzur kattığı ve haz verdiği iddiasına dayandıranlar da mevcuttur (Bozkurt, 2007: 475). Bu arada Burton'un bahsettiği duvar ve dört kapı, burada söz konusu edilen iki mihrabın sağ ve sol taraflarına geçişi kolaylaştırmak için yaptırılmışlardır (Ateş, 1994: 18)

Burton'un Ravza ile ilgili kanaatleri ise hayli şaşırtıcıdır. Onun ifadesiyle burası mescidin en özenli ve süslü yeridir. Ama bütün bu çabaya rağmen Roma'daki ikinci sınıf bir kiliseden yahut Westminster Manastırından³³ daha fazla övgüyü hak edecek bir yanı yoktur. Zira sıradan bir bahçeye benzetmek için

²⁸ Türkçede daha çok Hâcet Penceresi olarak kullanılan bu tabir, dua veya yakarış penceresi olarak da bilinmektedir. Geleneksel İslam telakkisinde, başta peygamberler olmak üzere, Allah'ın mübarek kıldığına inanılan kullarının mezar yahut türbelerinde bulunan bu pencereler önünde dua etmenin Allah katında son derece makbul olduğuna inanılmaktadır. Bu inanişaya göre, türbede meftun o büyük zatın manevi huzurunda dua etmek, günahların bağışlanmasına vesile olacaktır. İslam dini açısından değerlendirildiğine hiç şüphesiz bu teveccühe en layık kişi de Hz. Peygamber'dir. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Tanman, 1996: 435-438).

²⁹ Bu mihrap, her ne kadar Kanuni Sultan Süleyman tarafından yaptırılmamışsa da tezyinin sultana ait olması ve Burton'un burada söz konusu ettiği beyaz ve siyah mermerlerin onun emriyle mihraba yerleştirilmesi Süleyman Mihrabı olarak tanınması sonucunu doğurmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Bozkurt ve Küçükaşçı, 2004: 285).

³⁰ III. Murad tarafından mermerden yaptırılmıştır. Burton'un da konu edindiği hayranlık uyandıran kitabelerde de Kur'an'dan ayetler ve farklı dualar bulunmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Sülün, 2003: 115-116).

³¹ Burton'un, Elçi Mihrabı şeklinde tanımladığı Arapça ve Türkçe de Mihrab-ı Nebi olarak bilinen bu yapı, ilk kez Emevî Sultanı ve Halifesi Ömer b. Abdülaziz tarafından yaptırılmış, Memluk Sultanı Kayıtbay tarafından da farklı renkteki mermerlerle yenilenmiştir. Ayrıca onun işçiliğini övdüğü süslemeler de Kayıtbay zamanında yapılmıştır. Bu mihrap tıpkı Burton'un da ifade ettiği gibi, Süleyman Mihrabının civarında yer almaktadır. Mihrap hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. (Hac ve Umre Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 2019: 68-69).

³² Burton bu hadisin, "*mezarımla minberim arası cennet bahçelerinden bir bahçedir*" şeklinde olduğunu iddia etmektedir. Sahih kabul edilen hadisi ise küçük bir grubun iddiası olarak değerlendirmiştir. O, bununla da yetinmemiş okuyuculara söz konusu hadisin farklı versiyonlarını da sunmuştur. Onun ifadesiyle bu hadisi, "*evim mescidin içindedir ve evim ile mescidim arasında cennet bahçelerinden bir bahçe vardır*" şeklinde yorumlayanlar da vardır. Bir diğer rivayete göre ise bu hadis şu şekildedir: "*Mezarımla minberim arasında cennet bahçelerinden bir bahçe vardır ve şüphesiz benim minberim, içerisinden gürül gürül sular akan havuzumun (sarnıç) üzerindedir*" veya "*cennet havuzlarından (sarnıçlarından) bir tanesinin üzerindedir*". Ayrıntılı bilgi için bkz. (Burton, 1893: 309-310).

³³ Burton'un burada söz konusu ettiği manastır, İngiliz krallarının ve kraliçelerinin taç giyme törenleri başta olmak üzere krallıkla ilgili merasimlerin tamamına ev sahipliği yapmaktadır. Ayrıca, birçok İngiliz hükümdarı ve önemli tarihi figür Westminster Manastırında gömülmüştür. Bunlar arasında I. Elizabeth, I. Mary, I. James, I. Charles ve Geoffrey Chaucer gibi isimler bulunmaktadır. Parlamento'ya ve hükümetin diğer kurumlarına çok yakın bir konumda bulunması itibarıyla neredeyse tarihin her döneminde İngiliz siyasi yaşamında merkezi bir rol oynamıştır. Bunun yanı sıra, etkileyici gotik mimarisi, büyük kuleleri, yüksek tonozları, süslü vitrayları ve detaylı oymalarıyla dikkat çekmektedir. Manastırın bütün bu özellikleri göz önüne alındığında Burton, tuhaf bir biçimde

abartılı ve zevksiz bir biçimde süslenmiştir. Uzunluğu seksen fittir. Halılar çiçek desenlidir ve sütunların alınlıkları parlak yeşil renkli çinilerle kaplanmıştır. Ayrıca arabesk tarzda, abartılı ve yapay bitkilerle neredeyse bir insan boyunda süslenmiştir. Bütün bu manzara zarif ve güzel dallı şamdanlarla iyice bozulmuştur. Ravza'nın hayranlık uyandıran tek özelliği güney duvarı kaplayan vitray pencerelerden sızan ışıktır. Üstelik yeşil ve cilalı pirinçten yapılmış yaldızlı yani altın gibi parlayan muhteşem bir telkâri işçiliği olan mezarın³⁴ korkuluğunun, devasa bir kuş kafesini andırdığı fikri akla gelince manzara daha gülünç bir hâl almaktadır (Burton, 1893: 312-313).

Burton'un Ravza'ya yönelik küçümseyici yaklaşımı, Müslümanların bakış açısıyla tam bir tezat teşkil etmektedir. Zira İslam inancına göre Ravza-i Mutahhara, daha önce de ifade edildiği ve Burton tarafından da kabul edildiği üzere, bizzat Hz. Peygamber tarafından övülmüş, cennetten bir parça olarak değerlendirilmiştir. Buna bağlı olarak da Mescid-i Nebevî'yi ziyaret eden Müslüman gezginlerden şair ve tarihçilere, eli kalem tutan neredeyse kim varsa çalışmalarında Ravza-i Mutahhara'ya özel bir önem atfetmiş ve detaylıca yer vermiştir (Barca, 2017: 123; Fidan, 2021: 375-383; Küçükkaya, 2023: 803). Benzer şekilde, tarihin farklı dönemlerinde Medine'ye hükmetmiş Müslüman devletlerin hükümdarlarının da tıpkı Mescid-i Nebevî'nin diğer bölümlerine olduğu gibi Ravza'ya kayda değer katkılar yaptıkları bilinmektedir (Bozkurt, 2007: 475). Dolayısıyla Müslümanlar, dini simge yahut sembol olarak son derece kritik bir öneme haiz Ravza-i Mutahhara'nın kimliğini oluşturan ne varsa, ona bir tür kutsallık atfetmişlerdir. Burton'un Ravza'ya yönelik yaklaşımı ise İslam inancı ve mensuplarına bakış açısı hakkında ciddi ipuçları taşımaktadır.

4.3. Huzur ve Maneviyatın Kalesi Hücre-i Saâdet

Burton gönülleri süsleyen cennet bahçesinden huzur ve sükunun kalesi Hücre-i Saâdet'e geçmiştir. Onun ifadesiyle burası Hz. Âişe'ye ait olmasından dolayı Hücre veya oda şeklinde adlandırılmaktadır. Hücre, Mescid-i Nebevî'nin güneydoğu köşesinde 50 ile 55 fit arasında değişen uzunlukta kare görünümünde bir yerdir. Bu oda, güney kısmı yaklaşık yirmi altı fit, doğu tarafı ise yirmi fit genişliğinde olan bir geçitle mescidin duvarlarından tamamen ayrılmıştır. Bu izolasyonun gerekçesini anlayabilmek için Elçi'nin şu sözlerine kulak vermek gerekir: "*Allah'ım kabrimi putperestlere özgü bir tapınma merkezi haline getirme. Allah'ın gazabı peygamberlerinin mezarını ibadet alanına dönüştürenlerin üzerine olsun*"³⁵ (Burton, 1893: 313).

Hücre-i Saâdet'in İslam tarihi açısından önemi Hz. Peygamber'in mezarının bu odada bulunmasıdır. Rivayetlerden anlaşıldığı kadarıyla Hz. Peygamber, başı Hz. Âişe'ye yaslı iken vefat etmiş, ölümünden sonra istişarede bulunan sahabeler defin için en uygun yerin Hz. Âişe'nin odası olduğuna karar vererek naaşı bu odaya defnetmişlerdir (Ölmez, 2019: 94-95). Hz. Peygamber'den sonra ilk iki İslam halifesi Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer de bu odaya defnedilmişlerdir. Kabir sayısının üçe çıkması neticesinde Hz. Âişe, odanın kullandığı kısmıyla mezarları bir duvar ile birbirlerinden ayırtmıştır (Önkal, 1998: 457). Bu arada Burton'un kısaca şeklinden bahsettiği bu odanın etrafının, Emevî Sultanı ve Halifesi Ömer b. Abdülaziz tarafından hücre duvarından bağımsız başka bir beşgen duvarla çevrildiği bilinmektedir (Ölmez, 2019: 53-54). Dolayısıyla hücre, Burton'un mescidi ziyaret ettiği dönemde kare değil beşgen görünümündedir.

Burton'un hücrenin etrafını saran korkuluk hakkında da hayli detaylı bilgiler verdiği gözlerden kaçmamaktadır. Onun ifadesiyle bu korkuluk, özenle tasarlanarak demir filigrandan yapılmış ve Ravza ile bütünlük sağlaması için canlı çimen yeşili rengine boyanmıştır. Bu yeşil rengin arasına ise çarpıcı bir

İslam Peygamber'ini İngiliz krallarına benzetirken, manastırın şatafat ve süsünü de Ravza-i Mutahhara'ya eş görmüştür. Westminster Manastırı hakkında bkz. (Flete, 1909: 33-138).

³⁴ Burton burada, Hz. Peygamber'in kabrini kastediyor olmalıdır.

³⁵ Burton'un burada söz konusu ettiği hadisin orijinali şu şekildedir: "*Allah'ım! Kabrimi ibadet edilen bir tapınma yeri kılma! Peygamberlerinin kabirlerini mescitler edinen topluluğa karşı Allah'ın gazabı çok şiddetli olacaktır*". Hz. Peygamber bu sözleriyle, Müslümanları kabir ziyaretinden alıkoymayı değil, ziyaret esnasında İslam inancına uygun ve mutedil davranışlar sergilemeye teşvik etmiştir. Zira İslam inancında tevhit prensibi gereği Tanrı tektir ve Resul yani Peygamber onun elçisidir. Kesinlikle Tanrı'nın yerine konulamaz ve onun için ibadet edilemez. Dolayısıyla Müslümanlar Hz. Peygamber'in kabrini ibadet etmek için değil, ölümü hatırlamak, dünyanın geçici olduğunun farkına varmak ve Allah'ın elçisine dua etmek için ziyaret etmelidirler. Hz. Peygamber'in kabrini ziyaret etmenin anlam ve değeri hakkında bkz. (Örenç, 2014a: 209-216).

kontrastla zenginleştirilen yaldızlı ya da cilalı sülüs karakterli uzun ve zarif harfler ustalıkla yerleştirilmiştir. Harfler bir araya getirildiğinde, kelime-i tevhitte birlikte bazı ayetlere ulaşılmaktadır. Ayrıca korkuluğun güney tarafı, gümüş ile kaplanmış ve yine iç içe geçmiş gümüş harflerle süslenmiştir. İnsanların geçişini engelleyen çit görünümündeki bu korkuluk, Roma kiliselerindeki baldakenleri³⁶ andırmaktadır ve dört direkli yatağa benzeyen bir perde ile örtülmüştür (Burton, 1893: 315. Burton'un burada söz konusu ettiği perde tavandan yere kadar uzanmaktadır ve hücrenin tozlanıp kirlenmemesi için kullanılmaktadır (Ölmez, 2019: 59-60).

Burton'un korkulukla mukayese edildiğinde, hücrenin tepesini örten kubbe hakkında daha az bilgi verdiği görülmektedir. O sadece kubbenin renginin yeşil olduğuna ve dışarıdan bakıldığında bir dizi küreden yükselen büyük yaldızlı bir hilal ile süslenmesine değinmiştir (Burton, 1893: 316). Hücredeki mezarlarla ilgili olarak ise yalnızca Hz. Peygamber'in kabri ile ilgili bilgi vermiştir. Ancak o kabir hakkında bilgilendirme yapmadan önce ziyaretçilerin mezarları gözleyebilecekleri pencerelerden bahsetmiştir. Söz konusu pencereler korkuluğun güney tarafındadır. Genişlikleri yarım fit kadardır ve yerden yaklaşık dört beş fit yükseklikte dir. Ayrıca tamamının, Hz. Peygamber'in naaşının baş kısmından üç dört fit uzaklıkta olduğu ifade edilmektedir. En batıdaki pencerenin doğrudan Hz. Muhammed'in mezarına baktığı varsayıldığı için buna Şebeke-i Nebi yani Peygamber Penceresi denilmektedir. Pencereleri önünüze aldığınızda sağdaki Hz. Ebubekir'in, en doğuda bulunanı ise Hz. Ömer'in penceresidir (Burton, 1893: 316).

Burton'un burada sözünü ettiği kubbenin yapımına 707 yılında başlanmış ve inşaat üç yılda tamamlanmıştır. Zaman zaman onarımlardan da geçen kubbe, II. Mahmud döneminde üzerindeki çatlaklar nedeniyle yıktırılıp yeniden inşa edilmiştir. Kubbe yeşil rengini de bu dönemde almıştır (Önkal, 1998: 457-458). Pencerelerin ise üzerindeki süslemeler nedeniyle bugünkü şeklini yine Osmanlı Devleti döneminde takribi XVIII. yüzyılın ikinci yarısında aldığı tahmin edilmektedir. (Tanman, 1996: 436).

Yukarıda da ifade edildiği üzere Burton sadece Hz. Peygamber'in mezarı hakkındaki izlenimlerini aktarmıştır. O, Peygamber Penceresinden içeri baktığında, üzerinde uzun altın harflerle oluşturulmuş kelimelerin bulunduğu bir perde veya örtü gördüğünden söz etmektedir. Onun ifadesiyle Hz. Peygamber'in mezarının tam olarak bulunduğu yer büyük bir inci tespih ve göğüs yüksekliğinde perdeye asılı inci yıldızı şeklinde özel bir aksesuar ile ayırt edilmektedir (Burton, 1893: 322). Burton'un inci yıldızına benzettiği değerli taşın Sultan Abdülmecid döneminde mezarın yerini işaretlemek için konulduğu bilinmektedir. Başlangıçta bu iş için gümüş bir çivi kullanılmış, sonrasında inci yıldız tercih edilmiştir (Önkal, 1998: 458).

Burton'un, Hz. Peygamber'in mezarıyla ilgili bilgisi bu kadarıyla sınırlıdır. Mezarı çevreleyen perde gerekçesiyle daha fazlası hakkında yorum yapmamıştır. Ancak kendisinde olmayanı başkalarında aramış, mezarla ilgili farklı rivayetleri de okuyucuya sunmuştur. Onun ifadesiyle bir kısım İslam alimi, Hz. Peygamber, Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer'in kabirlerinin içinde bulunduğu taş bloğun neredeyse tavana kadar yükselen siyah ipek bir perde ile etrafı kapatılmış bir oda içerisinde bulduklarını iddia etmektedir. Hz. Peygamber'in tabutunun hammaddesinin abanoz ağacı olan bir kutuyu andırdığını ayrıca sandal ağacı ve gümüşle kaplı olduğunu iddia edenler de bulunmaktadır. Buna göre tabut, bir perdenin arkasına yerleştirilmiş ve etrafı demir bir kafesle çevrilmiştir. Bazılarına göre ise perdenin arkasında, içinde Hz. Muhammed ve iki halefinin mezarlarının olduğu siyah taşlardan yapılmış kare bir yapı bulunmaktadır. Ayrıca mezarlar derin çukurlar halindedir. Hz. Peygamber'in içinde bulunduğu tabut gümüş kaplıdır ve üzerinde Peygamber'e ve ashabına saygı ve selam bildiren ifadeler bulunmaktadır. Bunun yanı sıra Hz. Peygamber'in bedeninin sağ avuç sağ yanağı destekler vaziyette, yüzü Mekke'ye dönük şekilde, boylu boyunca sağ tarafına uzanmış olduğu söylenmekte ya da öyle olduğu varsayılmaktadır. Hz. Peygamber'in başı batıya, ayakları ise doğuya bakar bir vaziyette olmalıdır. Hemen arkasında yüzü Hz. Peygamber'in omzuna dönük Ebubekir yer almaktadır. Son sıradaki Ömer ise selefiyle aynı pozisyonadadır. Her ne kadar sıralamanın ve yerleşim düzeninin bu şekilde olduğu varsayılsa da Müslüman tarihçiler bu kadar basit bir hususta bile fikir birliğine varamamışlardır. Birçok tarihçi mezarların birbirlerine paralel uzandıklarını

³⁶ Üzeri kubbe veya piramit benzeri bir çatı ile kapatılmış, farklı şekillerde inşa edilen, bazı örnekleri şadırvanı da andıran yapı. Ayrıntılı bilgi ve İtalya'daki bazı örnekler için bkz. (Britannica, 2014). Ayrıca bazı erken Osmanlı dönemi örnekleri için bkz. (Kılıç, 2005: 258-267).

söylerken, içlerinden bazıları sıralamanın tek boynuzlu at şeklinde olduğunu, diğer bir grup ise mezarların dik açı oluşturacak bir şekilde sıralandığını iddia etmektedir (Burton, 1893: 323-325).

Sonuç itibarıyla Burton, Hücre-i Saâdet'in iç huzurunu ve manevi gücünü yansıtan asıl unsurun Hz. Peygamber'in kabri olduğunun bilincinde hareket ederek, başkalarının yorumlarına dayanarak olsa da kabirle ilgili son derece detaylı tasvirler sunmuştur. Tam da bu sebeple ziyaretçiler bu kutsal alana ulaştıklarında içlerinde bir huzur ve sükûn hissi doğmakta, dualar bu mübarek mekânda daha derinden hissedilmektedir. Hz. Peygamber'in mezarı, inananlar için bir kutsal simge olmanın ötesinde, onun manevi mirasını yaşatmakta ve onun önderliğindeki birliği ve huzuru hatırlatmaktadır. Dolayısıyla da Hücre-i Saâdet ve elbette ki Hz. Peygamber'in kabri, huzur ve maneviyatın kalesi, Mescid-i Nebevî'nin temel dini simgesi kabul edilmelidir.

5. Sonuç

İngiliz kâşif ve araştırmacı Richard Francis Burton'un yaklaşık yarım günlük Mescid-i Nebevî ziyareti neticesinde edindiği izlenimleri konu edinen bu çalışma onun İslam inancına yaklaşımına, geleneksel değerlere ve Müslümanların dini sembollere yönelik tavır ve yaklaşım biçimlerine dair derin izler taşımaktadır. O ziyaretinin ilk anlarından itibaren, mescidin büyüleyici yapısal özelliklerinin farkına varmış ve bunları olabildiğince nesnel ve etkileyici bir üslupla okuyucuya aktarmaya çalışmıştır. Burton, Müslümanların mescide attıkları değerlerin gerekçelerini ararken, dini sembol yahut simgelerin İslam inancı açısından ne derece önem arz ettiklerini fark etmiştir. Müslümanların dini sembollerle yönelik ilgisinin en somut tezahürlerinden birisi de Mescid-i Nebevî'dir. Burton bu büyümlü atmosferi göz önüne aldığı anda, Mescid-i Nebevî'nin yapısal özelliklerinin altında yatan derin anlamları keşfetmeye çalışmıştır. Nitekim Müslümanların önemli bir kısmı için Mescid-i Nebevî, fiziksel bir yapıdan çok daha fazlasıdır.

Burton'un dikkatini çeken bir diğer önemli nokta da Mescid-i Nebevî'de gerçekleştirilen dualar ve ibadetlerin ehemmiyetidir. Zira mescidin kutsal atmosferinde yapılan duaların yankısı, ziyaretçilerin ruhunu derinden etkilemektedir. Burton'un gözlemleri, bu duaların sadece bireyin kişisel manevi deneyimiyle sınırlı olmadığını, aynı zamanda toplumsal bir bağ kurma ve dayanışma aracı olduğunu göstermektedir. Duaların yükseldiği bu kutsal mekânda, insanların kalpleri birleşmektedir. Buna bağlı olarak da Müslümanlar bir arada huzur içinde bulunmanın tadını çıkarmaktadır. Burton'un Mescid-i Nebevî içerisindeki neredeyse tüm dini simge yahut semboller için bir dua önerisi olmuştur. Her ne kadar insanların Allah'a yakarışlarını tekipleştirmek yani belirli bir form halinde sunmak çok doğru bir tutum değilse de Burton'un önerilerinin teamüllere uygun olduğu ifade edilebilir.

Mescid-i Nebevî'nin genel yapısı ve dualar faslından sonra Burton, birer dini sembol yahut simge olarak mescidin göze çarpan bazı önemli noktaları hakkında bilgilendirme yapmıştır. Mescidin eşsiz hazineleri olarak değerlendirilebilecek bu simge yahut semboller arasında kapılar, Ravza-i Mutahhara ve Hücre-i Saâdet gibi önemli alanlar bulunmaktadır. Bu kutsal mekânlar, ziyaretçilerin manevi yolculuğunu derinleştirmekte ve Hz. Peygamber'in ruhani varlığını daha yakından hissetmelerini sağlamaktadır. Mesela kapılar Müslümanları, mescidin o eşsiz manevi atmosferine davet etmektedir. Ravza-i Mutahhara Mescid-i Nebevî'nin engin huzurunda, yeryüzünde bir cennet köşesi gibi yükselmektedir. Hücre-i Saâdet ile Hz. Peygamber ve haleflerinin mezarları ise inananlar için bir nevi buluşma noktası görevi görmektedir. Burton'un bu hususlara dikkat çekmesi, Mescid-i Nebevî'nin tarihsel ve dini önemini vurgulamanın yanı sıra, ziyaretçilerin bu kutsal mekâna olan derin bağlılığını ve saygısını da gözler önüne sermektedir.

Netice itibarıyla kimi mahfillerde kendisini Müslüman olarak tanıtan ancak İslam inancına intisap ettiği konusunda kesin bir bilgi bulunmayan Burton'un, Mescid-i Nebevî'nin tarihi, dini ve kültürel boyutlarını derinlemesine incelediği çalışmasının, İslam dünyasıyla ilgilenen araştırmacılar ve okuyucular için önemli bir kaynak olduğu ifade edilebilir. Burton'un gözlem ve analizleri, bir Batılının nazarından Mescid-i Nebevî'nin evrensel değerlerini vurgulaması açısından mühimdir. Burton izlenimlerini aktarırken büyük oranda, öznel bir yaklaşım biçimi geliştirmekten ziyade, nesnel bir duruş sergilemiştir. Ayrıca zengin gözlemleri ve derinlemesine analizleri, Mescid-i Nebevî'nin anlam ve etkisinin Batı'ya taşınması ve mescidin tanınırlığının artması yolunda önemli bir adım olmuştur.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.
The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.
The authors have no conflict of interest to declare.

Açık Erişim Lisansı/ Open Access License

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).
Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

Kaynaklar**Arşiv Belgeleri****Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)**

Bâb-ı Âsafi Mühimme Defterleri (A.DVNSMHM.d.), nr. 7/337, 7/891, 48/258.

Cevdet-Evkaf (C.EV), nr. 449/22736.

Cevdet-Maliye (C.ML), nr. 230/9634.

İbnülemin Vakıf (IE.EV), nr. 33/3833.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, Evrak (TS.MA.e), nr. 145/10, 771/10.

Araştırma ve İncelemeler

Ağırakça, A. (2017), Hz. Ömer'in Müslüman Olması Meselesi ve Rivayetlerin Değerlendirilmesi, *Artuklu Akademi*, 4(1), s. 1-20.

Aksoy, M. (2021), Kutsal Sanat Söylemini Mescid-i Nebvî Üzerinden Yeniden Düşünmek, *Çeşm-i Cihan: Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi E-Dergisi*, 8(1), s. 58-81.

Algül, H. (2004), Mescid-i Kubâ, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 29, s. 279-280.

Alp, K. Ö. (2010), A Comparison of Sign and Symbol (Their Contents and Boundaries), *Semiotica*, 182(1-4), s. 1-13.

Atar, F. (2010), Tahiyetü'l-mescid, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 39, s. 410.

Ataşağın, G. (2006), Ziyaret Fenomeni, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 21(21), s. 33-60.

Ateş, İ. (1994), Mescid-i Nebvî'nin Yapıldığı Günden Bu Yana Geçirdiği Genişletme Girişimleri, *Vakıflar Dergisi*, (24), s. 5-51.

Aydın, M. (2019), Kur'an'da Peygamber Tasavvuru, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8(15), s. 35-60.

Aydın, Ş. (2023), Kur'an Ayetleri Arasındaki Bağlam İlişkisi Açısından İhlâs Suresi, *İhya Uluslararası İslâm Araştırmaları Dergisi*, 9(2), s. 586-609.

Aynur, H. Ş. (2021), Kulluk Bilinci İnşasında Dua Değerinin Rolü, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (50), s. 321-362.

Ayverdi, İ. (t.y.), *Porfir*, <http://www.lugatim.com/s/porfir#>, (Erişim Tarihi: 08.06.2024).

Barca, İ. (2017), Rasûlullah'ın Medine'sine Dair Klasik Tarih Eserleri, *Siyer Araştırmaları Dergisi*, (1), s. 107-137.

Barrow, G. A. (1908), The Christian Experience of the Trinity, *The American Journal of Theology*, 12(4), s. 609-622.

- Batur, B. (2022), Peygamber Kavramının Din Sosyolojisi Açısından Tahlili, *Din ve Bilim–Muş Alparslan Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, 5(2), 218-227.
- Bilge, M. L. (1992), Burton, Sir Richard Francis (1821-1890), *TDV İslam Ansiklopedisi*, 6, s. 462.
- Bizbirlik, A. (2000), Hicri 1003 (1595) Tarihli Defterin Işığında Bazı Osmanlı Vilayetlerindeki Haremeyn Vakıfları, *Osmanlı Araştırmaları*, 20(20), s. 37-72.
- Bozkurt, N. (2007), Ravza-i Mutahhara, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 34, s. 475.
- Bozkurt, N. ve Küçükaşçı, M. S. (2004), Mescid-i Nebevî, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 29, s. 281-290.
- Britannica, (2014), *Baldachin*, <https://www.britannica.com/technology/baldachin-architecture>, (Erişim Tarihi (08.06.2024).
- Brodie, F. M. K. (2024), *Sir Richard Burton*, <https://www.britannica.com/biography/Richard-Burton-British-scholar-and-explorer>, (Erişim Tarihi: 08.06.2024).
- Bulat, A. B. (1938), *Medine Dilencisi*, http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/yeniyo1/yeniyo1_1938/yeniyo1_1938_ikincikanun_/yeniyo1_1938_haziran_1_.pdf, (Erişim Tarihi: 08.06.2024).
- Burton, R. F. (1893), *Personal Narrative of a Pilgrimage to Al-Madinah & Meccah*, c. 1, London: Tylston & Edwards.
- Buzpınar, Ş. F. ve Küçükaşçı, M. S. (1997), Haremeyn, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 16, s. 153-157.
- Cılacı, O. (1994), *Dua*, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 9, s. 529-530.
- Çetin, A. (2012), Tilâvet Secdesi, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 41, s. 157-159.
- Çetin, İ. (2011), *Umre Rehberi ve Dua Kitabı*, İstanbul: Erkam Matbaası.
- Çubukcu, A. (1997), Halime, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 15, s. 338.
- Dağcı, A. ve Dağcı, T. (2018), Camiye İlişkin İmgeler: Metaforik Bir Araştırma, *Balıkesir İlahiyat Dergisi*, 4(1), s. 97-120.
- Daryal, A. M. (1969), Cami Sosyolojisi ve Psikolojisi Üzerine Bir Deneme II, *İslam Medeniyeti Dergisi*, 2(24), s. 24-28.
- Din İşleri Yüksek Kurulu, (2021), *Dua Ederken 'Allah'ım! Peygamberimizin Hürmetine Dualarımızı Kabul Eyle' Demek Caiz Midir?*, <https://kurul.diyabet.gov.tr/Cevap-Ara/1106/dua-ederken-allahim-peygamberimizin-sas-hurmetine-dualarimizi-kabul-eyle-demek-caiz-midir>, (Erişim Tarihi: 08.06.2024).
- Dokras, U. (2020), *Medina Architecture of Al-Masjid an-Nabawī – The Mosque of the Prophet*, <https://asfaar.org/file/files/SqBoJcWnLtNNOxAjMvD69av52DCxglOlXPVvZwOo>, (Erişim Tarihi: 08.06.2024).
- Ducasse, C. J. (1939), Signs and Signals, *The Journal of Symbolic Logic*, 4(2), s. 41-52.
- Durmuş, İ. (2004), Mesel, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 29, s. 293-297.
- Durmuş, M. A. (2017), *Kur'an'a Göre Şefa'at*, İstanbul: İşaret Yayınları.
- Ertuğrul, R. (2015), Kur'an'da Fiilî Dua, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 4(4), s. 896-921.
- Ertürk, H. N. (2018), Hz. Peygamber'in Sütanneleri ve Sütanneye Verilmesi, *Siyer Araştırmaları*, (4), s. 61-84.
- Fayda, M. (1993), Cennetü'l Baki, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 7, s. 387.
- Fayda, M. (1995), Fârûk, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 12, s. 176-177.

- Feyzi, V. (2020), *Kur'an'da Peygamberlerin Beşeriliği ve Seçilmişliği*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Fidan, M. M. (2021), Sûkî'nin Mekke, Medine ve Peygamberler İçin Yazdığı Manzumeler, *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 4(1), s. 373-390.
- Flete, J. (1909), The History of Westminster Abbey, (Ed.: A. Robinson), *The History of Westminster Abbey*, s. 33-138, Cambridge: Cambridge University Press.
- Garnett, L. M. J. (1909), *Home Life in Turkey*, New York: The Mac Millan Company.
- Geertz, C. (1973), *The Interpretation of Cultures*, New York: Basic Books.
- Gemici, N. (2019), XVI.-XIX. Yüzyıllarda Haremeyn'in Gayrimüslim Misafirleri, *Siyer Araştırmaları Dergisi*, (6), s. 33-45.
- Güç, A. (1993), Yeryüzünde Üç Büyük Mescid, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5(1), s. 267-274.
- Gülmez, Ç. ve Pattabanoğlu, F. Z. (2020), Dini Sembollere Yönelik Psiko-Sosyal Tutumlar Ölçeğinin Geliştirilmesi ve Bazı Değişkenlere Göre Karşılaştırılması, *Bilimname*, (3), s. 247-286.
- Hac ve Umre Hizmetleri Genel Müdürlüğü, (2019), *Hac Yolcusu Rehberi*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı.
- Hacıları İslami Bilgilendirme ve Aydınlatma Komitesi (2014), *Hac, Umre ve Mescid-i Nebevî'yi Ziyaret Rehberi*, (Çev.: M. Harrani), https://d1.islamhouse.com/data/tr/ih_books/single/tr_Hajj_and_Umrah_Guide.pdf, (Erişim Tarihi: 08.06.2024).
- Hjarpe, J. (1979), The Symbol of the Centre and Its Religious Function in Islam, (Ed.: H. Biezais), *Religious Symbols and Their Functions*, s. 30-41, Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Hoeber, A. (1915), Some Church Decorations by Taber Sears, *Art and Progress*, 6(7), s. 219-224.
- Husain, A. ve Khan, S. (2015), Miswak: The miracle twig, *Archives of Medicine and Health Sciences*, 3(1), s. 152-154.
- İğde, M. (2022), Sosyo-Kültürel Değişimin Din Yorumuna Etkisi: Kabir Ziyaretleri Bağlamında Bir Değerlendirme, *Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, 14(2), s. 766-788.
- İnançer, Ö. T. (2020), *Vakte Karşı Sözler*, İstanbul: Sufi Kitap.
- İpşirli, M. (2007), Paşmaklık, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 34, s. 186-187.
- İstemi, F. (2018), Hadis Metodolojisine Göre Hz. Ömer'in Müslüman Olmasıyla İlgili Rivayetlerin Sıhhat Değeri, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18(1), s. 421-450.
- Karaalp, C. (2018), Salât Kavramının Semantik Analizi, *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9(1), s. 173-212.
- Karataş, M. (2013), Hz. Peygamber'in Yerleşim ve Şehirleşmeye Yönelik Çabaları: Medine Örneği, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (28), s. 59-84.
- Kılıcı, A. (2005), Erken Osmanlı (1299-1451) Baldaken Türbeleri, *Vakıflar Dergisi*, (29), s. 257-286.
- Köklü, R. (2017), Cemaat Kavramının Delaleti ile İlgili Yaklaşımlar ve İslam Düşünce Ekollerine Yansımaları, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 17(3), s. 157-192.
- Küçükaya, M. A. (2023), Şair Abdî'nin manzumelerinde Hz. Peygamber, *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (37), s. 790-807.
- Lounsbury, E. (1914), Lares and Penates: Recent Small Bronzes By American Sculptors and Their Intimate Use, *Arts & Decoration (1910-1918)*, 4(6), s. 227-229.
- Madain Project, (2022), *as-Salam Gate*, [https://madainproject.com/as-salam-gate-\(masjid-al-nabawi\)#:~:text=The%20as-Salam%20Gate%20\(ﷺ,640%20CE%20\(18%20Hj.\),](https://madainproject.com/as-salam-gate-(masjid-al-nabawi)#:~:text=The%20as-Salam%20Gate%20(ﷺ,640%20CE%20(18%20Hj.),) (Erişim Tarihi: 08.06.2024).

- Mahlâfi, A. N. (t.y.), *Yönlendirme ve Uyarılar Eşliğinde Mescid-i Nebevî Ziyaret Rehberi*, https://d1.islamhouse.com/data/tr/ih_books/single/tr-yonlendirme-ve-uyarilar-esliginde-mescid-i-nebevi-ziyaret-rehberi.pdf, (Erişim Tarihi: 08.06.2024).
- Mertoğlu, M. S. (2009), *Salâtüselâm*, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 36, s. 23-24.
- Mescid-i Nebevî ile İlgili Bazı Bilgiler, (t.y.), *Medine Ziyaret Yerleri*, <https://hacumreegitim.hac.gov.tr/ziyaret-yerleri/medine-ziyaret-yerleri/medine-i-munevvere-ve-manevi-atmosferi.htm>, (Erişim Tarihi: 08.06.2024).
- Northbourne, L. (2003), *Modern Dünyada Din*, (Çev.: Ş. Yalçın), İstanbul: İnsan Yayınları.
- Ocak, S. ve Doğanay A. (2019), İslam Mimarîsinde Mezhep Etkisi: Fas Câmileri Örneği, *İSTEM*, (33), s. 89-109.
- Omer, S. (2021), Misconceptions about Islamic Architecture: The Role of Richard Francis Burton, *Quarterly Journal of Pakistan Historical Society*, 68(1), s. 7-35.
- Ostashchuk, I. (2017), Signs and Symbols: Religious and National Dimensions, *Journal of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University*, 4(2), s. 88-96.
- Öğüt, S. (1996), *Hac*, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 14, s. 389-397.
- Ölmez, M. (2019), *Mescid-i Nebevî ve Çevresindeki Önemli Mekânları Belirleyen Rivayetlerin Tespit ve Tahlili*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Tokat.
- Önal, R. (2020), Hz. Peygamber'in Hayatında Kişisel Bakım, *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, (1), s. 54-63.
- Önkal, A. (1998), *Hücre-i Saâdet*, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 18, s. 456-458.
- Örenç, A. (2014a), Konu Hadisleri Bağlamında Hz. Peygamber'in Kabrini Ziyaret, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (32), s. 207-220.
- Örenç, A. (2014b), Konu Hadisleri Bağlamında Mescid-i Nebevî ve Orada Yapılan İbadetlerin Fazileti, *Mütefekkir*, 1(2), s. 71-85.
- Özarslan, S. (2013), Peygamberlerin Görevlerini Karşılıksız Yapmaları, *Diyanet İlmi Dergi*, 49(4), s. 49-60.
- Parladır, S. (1994), *Dua*, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 9, s. 530-535.
- Polatoğlu, E. (2023), Nüzûl Süreci Bağlamında Hac Âyetlerinin Tahlili, *Diyanet İlmi Dergi*, 59(2), s. 409-444.
- Remington, M. W., Mendes, W. B., Seery, M. D. ve Blascovich, J. (2005), The Nonconscious Influence of Religious Symbols in Motivated Performance Situations, *Personality and Social Psychology Bulletin*, 31(9), s. 1203-1216.
- Sancaklı, S. (2018), Cami'de Cemaatle Namaz Kılmanın Dini, Sosyal ve Psikolojik Açından Önemi ve Etkisi, *Academic Knowledge*, 1(1), s. 1-18.
- Sayce, A. H. (1921), Sir Richard Francis Burton, *The Geographical Journal*, 57(4), s. 282-283.
- Schulze, R. (2014), Richard Burton Mekke'de, (Çev: N. Gemici), *İSTEM*, (24), s. 223-239.
- Sülün, M. (2003), Haremeyn'deki Belli Başlı Mâbedlerde Yazılı Âyetlere Dâir Mülâhazalar – 2, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (25), s. 103-125.
- Tanman, M. B. (1996), *Hâcet Penceresi*, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 14, s. 435-438.
- Tarakcı, M., Düzenli, Y., Keskin, Y. Z. ve Karadaş, C. (2020), *Şefaât Nedir Ne Değildir?*, Ankara: Fecr Yayınları.

- Theroux, M. (2020, Mart 5), Richard Francis Burton ... dashing explorer of the exotic and erotic, *The Guardian*, <https://www.theguardian.com/travel/2020/may/03/richard-francis-burton-explorer-mecca-horn-africa-nile-victorian>, (Erişim adresi: 08.06.2024).
- Tığlıoğlu, M. Z. (2021), Tevessül, İstiğâse ve Teberrüke Dair İki Farklı Paradigmanın Analizi-Ehl-i Sünnet Sûfi Gelenek ve Selefî Yaklaşım-, *Akif*, 51(2), 132-156.
- Tillich, P. (1958), The Religious Symbol, *Daedalus*, 87(3), s. 3-21.
- Wunder, A. (2003), Classical, Christian, and Muslim Remains in the Construction of Imperial Seville (1520-1635), *Journal of the History of Ideas*, 64(2), s. 195-212
- Yaşar, M. (2023), Kur'ân'ın Değindiği İki Farklı Grup: Allah'ın Mescidlerini Takvâ Üzerine İnşâ Edenler ve Tahrip Etmeye Çalışanlar, *Kilitbahir*, (22), s. 140-159.
- Yaşaroğlu, M. K. (2001), Kâfirûn Sûresi, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 24, s. 149.
- Yelen, R. (2017), İslam Sanatında Süsleme Sembolizmi Üzerine Yeni Yorumlar, *Van Yüzyüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(2), s. 470-492.
- Yıldırım, S. (2020), Levâ ile Başlayan Hadisleri Anlamaya Yönelik Bir Analiz, *Genç Mütefekkirler Dergisi*, 1(2), s. 1-30.
- Yıldız, A. (2006), *Dua Söylemden Eyleme*, İstanbul: Pınar Yayınları.